

Spodnještajerski kartuziji in spomeniki babenberške zgodnje gotike

MIJA OTER GORENČIČ

Na Spodnjem Štajerskem sta bili v visokem srednjem veku zgrajeni dve kartuziji. Prva je bila Žička, ki jo je najverjetneje leta 1151 med današnjima naseljem Stare Slemene in Špitalič pri Slovenskih Konjicah ustanovil štajerski mejni grof Otokar III. (1129–1164) iz rodbine Traungaucev,¹ druga pa Jurklošter, ki jo je v dolini potoka Gračnica v nekdanji Savinjski krajini ustanovil krški škof Henrik I. (1167–1174).² Žička zgornja cerkev (*ecclesia maior*) v Starih Slemenih, spodnja cerkev (*ecclesia minor*) v Špitaliču in zgornja cerkev v Jurkloštru so se v literaturi že večkrat postavljale v povezavo s spomeniki babenberške zgodnje gotike.³ Ker je bilo zlasti v zadnjih dveh desetletjih v slovenskem prostoru objavljenih več študij, ki obravnavajo najstarejšo stavbno zgodovino žičkega in jurkloštrskega samostana, prav tako pa je tudi v avstrijskem prostoru izšlo več del, ki z novimi ugotovitvami dopolnjujejo starejše vedenje o spomenikih babenberške zgodnje gotike, je namen pričujočega prispevka vnovič raziskati umetnostno povezavo vseh treh kartuzijanskih cerkva z babenberško zgodnje-

¹ O letnici ustanovitve gl. Friedrich HAUSMANN, Die »Gründungsurkunde« und weitere Urkunden für die Ausstattung der Kartause Seitz. Eine wissenschaftsgeschichtliche und kritische Untersuchung, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, LIII, 2007, pp. 141–142, 156–157.

² O letu ustanovitve gl. Avguštin STEGENŠEK, O početkih Jurkloštske kartuzije, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, VIII, 1911, pp. 1–2; Miloš RYBÁŘ, Zgodovinska podoba kartuzije Jurklošter, *Redovništvo na Slovenskem. Benediktinci, cistercijani, kartuzijani* (ed. France Martin Dolinar), Ljubljana 1984, pp. 149–150; Jože MLINARIČ, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, Maribor 1991, pp. 109, 110.

³ O pojmu babenberška posebna gotika, ki ga je uvedla Renate WAGNER-RIEGER, *Architektur, 1000 Jahre Babenberger in Österreich* (ed. Erich Zöllner), Wien 1976, p. 152, gl. še Mario SCHWARZ, *Gotische Architektur in Niederösterreich*, St. Pölten-Wien 1980, pp. 5–13; Renate WAGNER-RIEGER, *Mittelalterliche Architektur in Österreich*, St. Pölten-Wien 1988, pp. 90–107; Mario SCHWARZ, Die Architekturlandschaft der Babenberger in Österreich, *Kunsthistoriker*, XI/XII, 1995, pp. 19–21; IDEM, Die Babenberger und die Architektur der Frühgotik in Österreich, *Gotika v Sloveniji. Akti mednarodnega simpozija* (ed. Janez Höfler), Ljubljana 1995, pp. 59, 64; IDEM, *Die Baukunst des 13. Jahrhunderts in Österreich*, Wien-Köln-Weimar 2013, pp. 47, 149, 255.

gotško arhitekturo in vlogo Leopolda VI. Babenberžana pri umetnostni zasnovi zlasti jurkloštrske cerkve.

Z avstrijskimi spomeniki je omenjene tri cerkve prvi vzporejal Marijan Zadnikar. O žički *ecclesii maior* je sprejel Stegenškovo tezo, »da je njena domovina Francija, morda kar Burgund«,⁴ saj v domačih pogojih taka stavba ne bi mogla nastati pa tudi v avstrijskih deželah »ni bilo pogojev za nastanek v svojem času tako napredne arhitekture«. ⁵ Tudi žička spodnja cerkev »iz domačih pogojev in iz naše takratne umetnostne zmogljivosti« ni mogla nastati.⁶ Ker je bil ustanovitelj samostana iz rodbine Traungauev, je Zadnikar tudi zanjo primerjavo iskal najprej v avstrijskih deželah in ugotovil, da na avstrijskem Štajerskem »v tem času nimamo prav nobenih arhitektur, ki bi lahko kakor koli vplivale na naš spomenik«. ⁷ Dodal je, da šele v dunajskem prostoru v okviru tačas vodilne cistercijske arhitekture najdemo prve križnorebraste oboke pravokotnega profila, kot je glavna ladja cistercijske cerkve v Heiligenkreuzu, »ki velja za prvi trdneje datirani križno-rebrasti obok v nemških deželah iz druge polovice 12. stoletja«. ⁸ Ob tem je zapisal, da je v primerjavi z žičko spodnjo cerkvijo ta obok tako arhaičen, da

⁴ Marijan ZADNIKAR, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*, Ljubljana 1972, p. 195; sorodno že IDEM, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1959, p. 75; IDEM, *Romanska umetnost*, Ljubljana 1970 (Ars Sloveniae), p. XX; in pred njim Avgustin STEGENŠEK, *Konjiška dekanija*, Maribor 1909, p. 175; Izidor CANKAR, *Zgodovina likovne umetnosti v zahodni Evropi*, 2. Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku, Ljubljana 1931, p. 107.

⁵ ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, pp. 195–196.

⁶ ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, p. 255.

⁷ ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, p. 256.

⁸ ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, pp. 256–257. Na p. 279 je zapisal, da so se v srednjeevropskem prostoru križni rebrasti oboki med prvimi pojavili v Klosterneuburgu že po letu 1136, gotovo pa v glavni ladji samostanske cerkve v Heiligenkreuzu okrog leta 1180, v isti knjigi na p. 194 pa navedel, da se »zgodnji rebrasti oboki [...] pojavijo v Srednji Evropi med prvimi v Klosterneuburgu po letu 1158 in nekaj kasneje v Heiligenkreuzu«. Karl LECHNER, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien-Köln-Weimar 1996, p. 266, piše, da ima cerkev v Heiligenkreuzu najzgodnejši križnorebrasti obok v nemškem prostoru, kar ne drži, cf. e. g. Rudolf KAUTZSCH, *Die ältesten deutschen Kreuzrippengewölbe, Festschrift zum 60. Geburtstag von Paul Clemen*, Bonn 1926, pp. 304–308; Dethard von WINTERFELD, Worms, Speyer, Mainz und der Beginn der Spätromanik am Oberrhein, *Baukunst des Mittelalters in Europa. Hans Erich Kubach zum 75. Geburtstag* (ed. Franz J. Much), Stuttgart 1988, pp. 213, 219, 236–241; IDEM, *The Imperial Cathedrals of Speyer, Mainz and Worms. The Current State of Research, Mainz and the Middle Rhine Valley. Medieval Art, Architecture and Archaeology* (ed. Ute Engel, Alexandra Gajewski), Leeds 2007, p. 22; Matthias UNTERMANN, *Die drei Kaiserdome Speyer, Mainz und Worms, Die Staufer und Italien. Drei Innovationsregionen im mittelalterlichen Europa* (ed. Alfried Wiczorek, Bernd Schneidmüller, Stefan Weinfurter), Mannheim 2010, pp. 202, 207; Matthias UNTERMANN – Wilfried E. KEIL, *Der Ostbau des Wormser Doms. Neue Beobachtungen zu Bauabfolge, Bauentwurf und Datierung, In situ*, II, 2010, pp. 5, 14, 16, 20.

zanj kot vzor ne more priti v poštev,⁹ in potrdil Stegenškovo tezo, da so vzori tudi za to cerkev prišli neposredno iz Francije, in sicer Burgundije, oz. da so jo gradili francoski mojstri.¹⁰ Na podlagi analize stavbne plastike v Špitaliču, zlasti obeh portalov cerkve, je Emilijan Cevc zapisal, da teorijo direktnega prenosa francoskih form lahko označimo kot delno verjetno in da se mu zdi celotna koncepcija portala bolj srednjeevropska kot francoska ter da si ne drzne zagovarjati šele neke lokalno pogojene sinteze med starejšim srednjeevropskim izročilom in novimi pridobitvami.¹¹ Po njegovi oceni se cerkev v Špitaliču v umetnostnem pogledu povezuje s Francijo, morda po ovinku čez srednjo Evropo.¹² V zvezi s kartuzijo v Jurkloštru pa se je Zadnikar naslonil na listino iz leta 1227,¹³ v kateri Leopold VI. mdr. navaja, da je bila cerkev postavljena na njegove stroške (*propriis sumptibus aedificavimus*), in zaključil, da je Babenberžan za svoj samostan (*cenobio nostro in Gyrio*) poskrbel tudi po gradbeni plati in za cerkev priskrbel stavbno delavnico iz širšega dunajskega prostora.¹⁴

⁹ ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, p. 257.

¹⁰ ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, pp. 258, 262; sorodno že ZADNIKAR 1959, cit. n. 4, p. 82; Marijan ZADNIKAR, Konservatorska poročila. Špitalič, *Varstvo spomenikov*, VIII, 1962, p. 166; IDEM, La Chartreuse de Žiče (Seiz) – la plus ancienne Chartreuse en Europe centrale, *Preden odidem* (ed. Marijan Zadnikar), Ljubljana 1998 (prvič objavljeno 1966), p. 107; IDEM, Romanesque Architecture in Slovenia, *Preden odidem* (ed. Marijan Zadnikar), Ljubljana 1998 (prvič objavljeno 1969), p. 130; ZADNIKAR 1970, cit. n. 4, p. XXII; in pred njim STEGENŠEK 1909, cit. n. 4, p. 175; Jože GREGORIČ, Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do leta 1430, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. I, 1951, p. 13; Jože CURK, *Topografsko gradivo, IV. Sakralni spomeniki na območju občine Slovenske Konjice*, Celje 1967, p. 56.

¹¹ Emilijan CEVC, *Srednjeveška plastika na Slovenskem od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*, Ljubljana 1963, p. 44.

¹² CEVC 1963, cit. n. 11, p. 314. Cf. Jean-Pierre ANIEL, *Les maisons de chartreux. Des origines à la chartreuse de Pavie*, Genève 1983, p. 99, ki ob francoskih vplivih omenja severnoitalijanske, cf. Mija OTER GORENČIČ, *Deformis formositas ac formosa deformitas. Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji*, Ljubljana 2009, p. 309 (n. 1146).

¹³ Za listino glej Sigismund PUSCH – Erasmus FROELICH, *Diplomataria sacra ductus Styriae*, 2, Viennae 1756, pp. 138–139; Joseph von ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*. 2: 1192–1246, Graz 1879, nr. 245; Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev. Peta knjiga (1201–1246)*, Ljubljana 1928, nr. 462; *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*. 2: *Die Siegelurkunden der Babenberger und ihrer Nachkommen von 1216 bis 1279* (ed. Heinrich Fichtenau, Erich Zöllner), Wien 1955, nr. 267; cf. Ignaz OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*. 4/2: *Das Dekanat Tüffer*, Graz 1881, pp. 286–291; MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 123–125.

¹⁴ Cf. ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, pp. 279–280; Marijan ZADNIKAR, *Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti*, Celje 1973, pp. 67, 68; IDEM, *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Ljubljana 1982, pp. 115, 348; IDEM, *Romanske cerkve v Sloveniji 11.–13. stoletje*, Ljubljana 2001, p. 32; sorodno pred tem že ZADNIKAR 1959, cit. n. 4, pp. 83, 85, 86; IDEM, Problem »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. V/VI, 1959, pp. 227–228; IDEM, Umetnostnogeografski položaj romanske arhitekture na Slovenskem, *Kronika*, VII, 1959, p. 25; ZADNIKAR 1998 (prvič objavljeno 1969), cit. n. 10, pp. 130–131; ZADNIKAR 1970, cit. n. 4, p. XXIII.

Zadnikarjeve domneve o (ne)povezanosti obeh žičkih in jurkloštrske cerkve s spomeniki babenberške zgodnje gotike, ki jih je še večkrat zapisal,¹⁵ so praviloma brez pripomb sprejeli tudi drugi pisci o obeh kartuzijah,¹⁶ Nataša Golob pa je zapisala, da tako v arhitekturi Žič in Špitaliča kakor tudi Jurkloštra ležijo korenine babenberške zgodnje gotike.¹⁷ Relativno zgodaj so Zadnikarjeve teze odmev našle v avstrijskem prostoru, kjer sta se nanje odzvala in jih razvila dalje predvsem Renate Wagner-Rieger in Mario Schwarz, Günter Brucher pa je zapisal, da se je Leopold VI. s francosko-burgundskimi novostmi seznanil v cistercijanskem samostanu Stična, kjer naj bi francoski stavbenik Mihael verjetno ok. 1150 zgradil in obokal še ohranjeni križni hodnik.¹⁸ Ob tem je dodal, da je po tem zgledu, še posebej pa pod vplivom francoske arhitekture Žičke kartuzije, morda zasnoval v virih prvič 1224 neposredno omenjeno kapelo sv. Kunigunde v Gradcu, predhodnico sedanje Leechkirche.¹⁹ To je v kontekstu obravnave spomenikov na slovenskih tleh omenjala tudi Renate Wagner-Rieger, ki je sprva navedla, da so bile v prvi polovici 13. stoletja (tudi) v južnoštajerskem prostoru odločilne burgundske zgodnjegotske forme, in hkrati dodala, da je jurkloštrska cerkev vplivala na arhitekturo nunske empore nekdanjega samostana dominikank v Studenicah in da je temu krogu morda pripadala tudi graška kapela sv. Kunigunde. Zapisala je še, da

¹⁵ Cf. e. g. Marijan ZADNIKAR, Romanski vzhodni zvoniki na Slovenskem, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. III, 1955, pp. 67–68; ZADNIKAR 1970, cit. n. 4, pp. XX, XXII–XXIII, XXXI, LXXI; ZADNIKAR 1973, cit. n. 14, pp. 67, 200; IDEM, Die Babenberger und die »Gruppe von Laško (Tüffer)« der romanischen Baukunst in Slowenien, *1000 Jahre Babenberger in Österreich* (ed. Erich Zöllner), Wien 1976, pp. 508–509; ZADNIKAR 1982, cit. n. 14, pp. 110, 115–116; IDEM, Die frühe Baukunst der Kartäuser, *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche* (ed. Marijan Zadnikar, Adam Wienand), Köln 1983, p. 103; IDEM, Arhitektura kartuzijanov, *Redovništvo na Slovenskem. Benediktinci, kartuzijani, cistercijani* (ed. France Martin Dolinar), Ljubljana 1984, pp. 212–213; ZADNIKAR 2001, cit. n. 14, pp. 31–32, 85; IDEM, Babenberžani in »laška skupina« romanske arhitekture v Sloveniji, *Laški zbornik* (ed. Jože Mačec), Laško 2002, pp. 41–44.

¹⁶ Cf. e. g. Emilijan CEVC, *Srednjeveška plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1956, p. 10; Mirko JUTERSŠEK, Špitalič, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, IV, 1964, p. 379; Emilijan CEVC, *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966, p. 18; CURK 1967, cit. n. 10, p. 56; Miloš RYBÁŘ, Laško gospostvo v dobi Babenberžanov, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. s. XII, 1976, p. 225; Edo JELOVŠEK, *Jurklošter nekoč in danes*, Maribor 1983, p. 24; RYBÁŘ 1984, cit. n. 2, pp. 152, 157; Ivan ZELKO, *Žička kartuzija*, Ljubljana 1984, p. 68; Günter BRUCHER, *Gotische Baukunst in Österreich*, Salzburg – Wien 1990, p. 13; MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 123; Nataša GOLOB, Art in Slovenia 1150–1250 and the role of the monastic orders, *Hortus artium medievalium*, VII, 2001, pp. 65–67; Janez HÖFLER, Die Gotik in Slowenien: Periphere Kunst in europäischen Koordinaten. Eine Einleitung, *Bayern und Slowenien in der Früh- und Spätgotik. Beziehungen, Anregungen, Parallelen* (ed. Janez Höfler, Jörg Traeger), Regensburg 2003, p. 10; Jože CURK – Polona VIDMAR – Sašo RADOVANOVIČ, *Samostani na Slovenskem do leta 1780*, Maribor 2008, pp. 427, 437.

¹⁷ GOLOB 2001, cit. n. 16, p. 66.

¹⁸ BRUCHER 1990, cit. n. 16, p. 13.

¹⁹ BRUCHER 1990, cit. n. 16, p. 13.

se da tako na Spodnjem Avstrijskem kakor tudi na južnem Štajerskem pojav zgodnjegotske obokane arhitekture pojasniti z naklonjenostjo deželni knezov.²⁰ V eni od nadaljnjih objav je ocenila, da južnoštajerske kartuzijanske arhitekture ne gre prezreti pri študiju avstrijske gotske arhitekture in da so napredne gotske forme v Žički kartuziji v določeni meri povezane s tem, da je to geografsko območje po izumrtju Otokarjev prišlo v roke Babenberžanov, o Jurkloštru pa je zapisala, da je tamkajšnja cerkev treba imeti v mislih, ko razmišljamo o graditelju (*Bauherr*) *capelle speciose* v Klosterneuburgu ali cisterce v Lilienfeldu.²¹ V poznejši omembi obeh južnoštajerskih kartuzij pa je zapisala le, da je tam v času Leopolda VI. najti sorodno okrasje, kot ga srečamo na karnerju v Hartbergu.²² Mario Schwarz je s spomeniki babenberške zgodnje gotike neposredno povezal tudi obe žički cerkvi. Zapisal je, da je Leopold VI. prek žičkega priorja prišel v stik s francoskimi stavbeniki, ki jih je kartuzijanski red poslal v Špitalič, in morda prav po tej poti prišel do mojstrov, ki so pozneje realizirali njegova gradbena naročila na Avstrijskem.²³ Skladno s tem je povzel, da so »dela francoske zgodnje gotike v današnji Sloveniji, na katera so naleteli Babenberžani, /.../ očitno izredno pomembna za nastanek t. i. babenberške posebne gotike v Avstriji«.²⁴ Kot primer je navedel portal severne prečne ladje v dvorni cerkvi sv. Mihaela na Dunaju (v gradnji po 1219), ki je »izrazito podoben glavnemu portalu ecclesiae minor v Špitaliču«,²⁵ o

²⁰ Renate WAGNER-RIEGER, Architektur, *Ausstellung Gotik in Österreich* (ed. Harry Kühnel), Krems an der Donau 1967, p. 334. Kapela sv. Kunigunde, katere izgradnja je domnevno povezana z bamberskim škofom Ekbertom in Leopoldom VI., je bila okrogla centralna stavba s polkrožno apsidno in portalnim preddverjem, SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 82. O dveh predhodnicah sedanje Leechkirche s centralnim tlorisom, prve iz 9.–12. stoletja in druge z začetka 13. stoletja, Manfred LEHNER, Die Archäologie des Leechhügels, *Forschungen zur Leechkirche in Graz* (ed. Horst Adler), Wien 1996, pp. 24–28, 49–69. O kapeli tudi Ulrike SEEGER, *Zisterzienser und Gotikrezeption. Die Bautätigkeit des Babenbergers Leopold VI. in Lilienfeld und Klosterneuburg*, München-Berlin 1997, pp. 181–182.

²¹ Renate WAGNER-RIEGER, Bemerkungen zur Forschungslage in der Klosterbaukunst, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XXVIII, 1974, pp. 215, 216.

²² WAGNER-RIEGER 1988, cit. n. 3, p. 96. Hartberg navaja tudi Schwarz, ko primerja portalno okrasje karnerja z južnim portalom cerkve v Špitaliču, Mario SCHWARZ, *Studien zur Klosterbaukunst in Österreich unter den letzten Babenbergern*, Wien 1981, p. 116; komentar primerjave pri OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 319–320.

²³ Mario SCHWARZ, Zgodnjegotska arhitektura na Južnem Štajerskem, *Gotika v Sloveniji* (ed. Janez Höfler), Ljubljana 1995, p. 35; cf. SCHWARZ, Die Babenberger ..., 1995, cit. n. 3, p. 60; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 97.

²⁴ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 35.

²⁵ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 35. O portalu mdr. Hellmut LORENZ, Ergänzungen zur Baugeschichte der Wiener Michaelerkirche, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XXXVI, 1982, pp. 101–104 (na p. 102 primerjava s portalom v Špitaliču); IDEM, Die Entdeckung des spätromanischen Querhausportales von St. Michael, *St. Michael 1288–1988. Stadtpfarrkirche und Künstlerpfarre von Wien* (ed. Karl Albrecht-Weinberger), Wien 1988, pp. 119–123; Wilhelm Georg RIZZI, Zur

zunanjih opornikih, »ki se v Srednji Evropi prvič pojavijo v Žičah«,²⁶ pa je zapisal, da so jih kmalu za tem uporabili tudi pri gradnji cerkve v Lilienfeldu (od leta 1202 dalje) in križnega hodnika cisterce v Zwettlu (od 1204 dalje).²⁷ Motiv sedilij, ki jih najdemo na južni steni prezbiterija v Špitaliču, so »sicer slogovno prilagojenega takrat najnovejšim vzorom (katedrali v Reimsu in Auxerru) ponovili tudi v notranjosti *cappelle speciose* [...], posv. 1222«,²⁸ o brstnih kapitelih, »ki se prvič pojavijo v Špitaliču«,²⁹ pa je navedel, da jih najdemo v *capelli speciosi*, na ostan-kih palače vojvodske pfalce v Klosterneuburgu in kot temeljni slogovni element v križnih hodnikih cistercijanskih samostanov v Zwettlu (pred letom 1227), Lilienfeldu (posv. 1230) in Heiligenkreuzu (posv. 1240).³⁰ Povzel je, da se zgodnjegot-ska arhitektura na južnem Štajerskem odlikuje po še posebno zgodnji uveljavitvi francoskih vplivov, ki so bili pomembna spodbuda predvsem za stavbarstvo v času vladavine zadnjih dveh babenberških vojvod na Avstrijskem.³¹ Zgodnjegotske forme južnoštajerskih kartuzijanskih cerkva so tako po Schwarzu prvi primer novega (francoskega) stavbarskega sloga na območju, ki so mu pozneje vladali Babenberžani, in so bile zgrajene, še preden je Leopold VI. pričel graditi svojo pfalco v Klosterneuburgu (od 1198) oz. še pred 1202, ko je položil temeljni kamen cisterce Lilienfeld.³² Francoski mojstri v Žički kartuziji so torej po Schwarzu prvič v Sre-

Instandsetzung und Präsentation des romanischen Querhausportals der Wiener Michaelerkirche, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XLIV, 1990, pp. 70–71; Friedrich DAHM, *Portal, Früh- und Hochmittelalter* (ed. Hermann Fillitz), München-New York-Wien 1998, p. 397–398; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 148–149.

²⁶ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 35.

²⁷ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, pp. 35–36.

²⁸ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 36.

²⁹ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 36. Da bi bili špitališki brstni kapiteli z datacijo 1190 prvi v srednje-evropskem prostoru, je prvi zapisal ZADNIKAR 1959, cit. n. 4, p. 82 (enako CURK 1967, cit. n. 10, p. 56; BRUCHER 1990, cit. n. 16, p. 13); cf. ZADNIKAR 1976, cit. n. 15, p. 508, ki piše, da brstni kapiteli žičke *ecclesie minor* spadajo med najzgodnejše primere v celi Srednji Evropi; sorodno mdr. že Marijan ZADNIKAR, Kartuzijanci, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, III, 1964, p. 157; ZADNIKAR 1998 (prvič objavljeno 1966), cit. n. 10, p. 107; ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, pp. 261–262; ZADNIKAR 1983, cit. n. 15, p. 103. HÖFLER 2003, cit. n. 16, p. 10, pa navaja, da je cerkev v Špitaliču prvi primer zgodnjegotske arhitekture v Srednji Evropi in da je bila Žička kartuzija osnova za nastanek pomembne zgodnjegotske arhitekture v dunajskem prostoru.

³⁰ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 36. Za datacije cf. Markus THOME, *Kirche und Klosteranlage der Zisterzienserabtei Heiligenkreuz. Die Bauteile des 12. und 13. Jahrhunderts*, Petersberg 2007, pp. 188–189.

³¹ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 37.

³² Mario SCHWARZ, Špitalič, nekđ. »ecclesia minor« žičke kartuzije in sedanja ž. c. Marijinega obiskovanja, *Gotika v Sloveniji* (ed. Janez Höfler), Ljubljana 1995, p. 38; cf. SCHWARZ 1980, cit. n. 3, p. 5.

1. Žička kartuzija, nekdanja *ecclesia maior*, južna zunanjščina /
Žiče Charterhouse, former *ecclesia maior*, south exterior

dnji Evropi realizirali gotske slogovne oblike, ki so jih Babenberžani prevzeli in razvili naprej in so bile za razvoj babenberške umetnosti odločilni zgled. V zvezi z Jurkloštrom pa je navedel, da so dela izvedli nefrancoski oz. domači mojstri in da imajo rebra v južnem krilu prečne ladje cerkve v Lilienfeldu enak profil, kot ga najdemo v Špitaliču in Jurkloštru.³³ Z vzori za obok se je v zadnjem času ukvarjal tudi Ivan Stopar, ki je zapisal, da je nastanek cerkve »nemara povezan z delavnico, ki je sredi 12. stoletja pozidala znamenito cistercijansko cerkev samostana Heiligenblut blizu Dunaja«. ³⁴

Vnovične raziskave so potrebne zlasti teze, da so najstarejši zunanji oporniki in brstni kapiteli v Srednji Evropi ohranjeni v Žički kartuziji; da je žička arhitektura izredno pomembna za pojav babenberške zgodnje gotike; da je Leopold VI. prek žičkega priorja prišel v stik s francoskimi stavbeniki, ki so pozneje realizirali

³³ Cf. SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 36; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 81, 90, 94; Mario SCHWARZ, *Die Architektur in den Herzogtümern Österreich und Steiermark unter den beiden letzten Babenbergerherzögen, Früh- und Hochmittelalter* (ed. Hermann Fillitz), München-New York-Wien 1998 (*Geschichte der bildenden Kunst in Österreich*, 1), p. 275.

³⁴ Ivan STOPAR, *Hrami tišine. Življenje v srednjeveških samostanih na Slovenskem*, Ljubljana 2009, p. 65 (cisterca v bližini Dunaja je v Heiligenkreuzu, Heiligenblut pa je vas na avstrijskem Koroškem pod Großglocknerjem, v kateri ni nobenega samostana); cf. IDEM, *Kartuzija Jurklošter, Kulturna dediščina meniških redov* (ed. Jerneja Batič), Ljubljana 1996, p. 72. Cf. RYBÁŘ 1984, cit. n. 2, p. 157, ki piše, da so oboki v Jurkloštru »ponovitev obokov iz samostanske cerkve v Heiligenkreuzu pri Dunaju«.

2. Stična, cistercijski samostan,
temelj opornika ob južni atrijski
steni križnega hodnika /
Stična, Cistercian monastery,
foundation of a buttress alongside
the south atrium wall of the cloister

njegova naročila na Avstrijskem; in da je cerkev v Jurkloštru po posredovanju Leopolda VI. gradila delavnica iz širšega dunajskega prostora.

Ustavimo se najprej pri tezi, da so bili zunanji oporniki v srednjeevropskem prostoru prvič realizirani v Žički kartuziji. Že samo v skladu s spoznanji raziskav, ki so v zadnjem dobrem desetletju potekale v slovenskem prostoru, tega ne moremo zanesljivo (po)trditi. Približno sočasno ali celo še prej kot v zgornji cerkvi Žičke kartuzije (sl. 1) so bili namreč zunanji oporniki postavljeni v romanskem križnem hodniku cisterce v Stični (sl. 2), kjer so bili na delu prav tako francoski mojstri.³⁵ V žički *ecclesii maior* so bili zunanji oporniki realizirani do 1194, ko je bila cerkev že posvečena,³⁶ za stiški križni hodnik pa velja, da so bili zgrajeni najverjetneje že v tretji, morda pa »šele« v zadnji četrtini 12. stoletja.³⁷ V avstrijski (zgodnje)gotški arhitekturi so bili zunanji oporniki najprej realizirani v cistercah v Zwettlu (križni hodnik) in Lilienfeldu (dvoranski kor).³⁸ Začetek gra-

³⁵ Med obnovitvenimi deli so bili v tleh odkriti temelji zunanjih opornikov, v zidu pa linije opečnih polnil na mestih odstranjenih opornikov. Cf. Mija OTER, Neuentdeckte romanische Bauplastik im Zisterzienserkloster Stična (Sittich), *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, LVI-II, 2004, p. 12; Mateja Kavčič, Arhitekturne raziskave križnega hodnika v Stični, *Stiški samostan v jubilejnem letu* (ed. Nataša Polajnar Frelih), Stična 2006, pp. 14, 16; EADEM, Arhitekturne raziskave in restavratorski posegi v križnem hodniku cistercijske opatije Stična, *Varstvo spomenikov*, XLI, 2006, p. 9; Mija OTER GORENČIČ, Nova spoznanja o stiški romanski stavbni plastiki, *Stiški samostan v jubilejnem letu* (ed. Nataša Polajnar Frelih), Stična 2006, pp. 42–45; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 214, 239.

³⁶ Cf. MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 54; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 303, 304.

³⁷ Cf. OTER 2004, cit. n. 35, p. 12; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 228–229.

³⁸ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 140.

3. Zwettl, cistercijski samostan, severna atrijska stena križnega hodnika /
Zwettl, Cistercian monastery, north atrium wall of the cloister

dnje križnega hodnika v Zwettlu, katerega zunanji oporniki veljajo za najstarejše v gotski arhitekturi na ozemlju sedanje Avstrije,³⁹ se postavlja v čas med 1204 in 1217 (sl. 3). V tem času je bil sicer dvoranski kor v samostanu Lilienfeld, ki ga je 1202 ustanovil Leopold VI. Babenberžan,⁴⁰ že v gradnji, vendar še ni bil dokončan.⁴¹ Med primeroma na slovenskih in primeroma na avstrijskih tleh je razlika ne le v dataciji, marveč tudi v funkciji zunanjih opornikov. Ne v stiškem križnem hodniku ne v žički zgornji cerkvi namreč ni sledov pripadajočega oboka, kar si vsaj v Stični razlagamo tako, da je bil obok sicer načrtovan, vendar je v romanski fazi ostal nerealiziran. Križni hodnik je bil prvotno tako domnevno pritličen in je imel vidno ostrešje.⁴² Edini, ki so po odkritjih romanskih zidov in stavbne plastike v stiškem križnem hodniku drugačnega mnenja, so avtorji monografije o samostanih na Slovenskem do leta 1780, ki zunanjih opornikov ne omenjajo, brez argumentov ali razlage pa navajajo, da sta križni hodnik »pokrivala banjast

³⁹ Mario SCHWARZ, Zwettl (NÖ.), Zisterzienserkloster, Kreuzgang, *Früh- und Hochmittelalter* (ed. Hermann Fillitz), München-New York-Wien 1998 (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, 1), p. 315.

⁴⁰ Cf. e. g. SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 87.

⁴¹ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 410, n. 468.

⁴² Cf. OTER 2004, cit. n. 35, p. 8; KAVČIČ, Arhitekturne raziskave križnega hodnika v Stični ..., 2006, cit. n. 35, pp. 18–19; KAVČIČ, Arhitekturne raziskave in restavratorski posegi ..., 2006, cit. n. 35, p. 9; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, p. 214.

4. Špitalič, nekdanja *ecclesia minor*, zunanjščina s severovzhoda /
Špitalič, former *ecclesia minor*, exterior from the northeast

obok v višini sedanjega zgodnjegotskega in pultasta streha«. ⁴³ Mnenja o obstoju oboka v žički *ecclesii maior* v 12. stoletju so prav tako deljena. Avguštin Stegenšek je postavil tezo, da je bila cerkev križnorebrasto obokana že v romaniki, ⁴⁴ čemur sta pritrdila Jože Gregorič ⁴⁵ in Marijan Zadnikar, ⁴⁶ za slednjim pa tudi večina ostalih piscev o Žički kartuziji. Izjema je Ivan Stopar, ki meni, da cerkev ni imela romanskega oboka in da so bili zunanji oporniki pozidani z namenom, da bi na

⁴³ CURK – VIDMAR – RADOVANOVIČ 2008, cit. n. 16, p. 347. Zapis Ivana Stoparja (STOPAR 2009, cit. n. 34, pp. 27–28), da bi cistercijske in druge romanske križne hodnike z biforami le težko našli in da so zato ohranjeni romanski nakladni kapiteli pripadali triforam ali, verjeteneje, biforam, ki so osvetljevale kakšen drug samostanski prostor, najverjetneje romanski refektorij, kjer takšne svetlobne odprtine ne bi bile nič nenavadnega, je povsem neutemeljen, saj avtor očitno ni poznal vseh najdenih kosov stavbne plastike in očitno tudi ne še povsem ohranjene romanske zidave na nekaterih delih atrijskih sten križnega hodnika in ohranjenih ostankov zunanjih opornikov. Prav tako so mu bili očitno neznan samostanski romanski biforni križni hodniki; za Stično najrelevantnejše primere med najbolj znanimi tovrstnimi križnimi hodniki omenjam OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 233–234.

⁴⁴ STEGENŠEK 1909, cit. n. 4, pp. 181, 188.

⁴⁵ GREGORIČ 1951, cit. n. 10, p. 13.

⁴⁶ Cf. e. g. ZADNIKAR 1959, cit. n. 4, p. 75; ZADNIKAR 1970, cit. n. 4, pp. XX–XXI; ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, pp. 188, 192–193, 194; ZADNIKAR 1976, cit. n. 15, p. 508; ZADNIKAR 1982, cit. n. 14, pp. 101–102; ZADNIKAR 1983, cit. n. 15, p. 99; ZADNIKAR 2001, cit. n. 14, pp. 27, 30.

nagnjenem zemljišču stavbo dodatno utrdili in jo s tem zavarovali pred možnimi posledicami zdrsnege terena. Ob tem je dodal, da cerkvene ladje že od začetka sploh niso nameravali obokati, s čimer naj bi poudarili začetno zagnano preproščino reda.⁴⁷ V Stoparjevo tezo dvomi Bogdan Badovinac,⁴⁸ sama pa menim, da lahko upravičeno vzbuja vsaj dvom o obstoju oboka,⁴⁹ ki ga zatorej ne moremo postavljati za osnovo tezam o razvoju križnorebrastih obokov z zunanjimi oporniki v srednjeevropskem prostoru, še posebno ker zunanji oporniki ne pomenijo vedno tudi nekdanjega obstoja oboka, saj so bili ponekod sprva grajeni skoraj le dekorativno.⁵⁰ Najstarejši ohranjeni in torej nesporni primer (križnorebrastega) oboka z zunanjimi oporniki v slovenskem prostoru je tako žička *ecclesia minor* (sl. 4), o kateri sva v zadnjem času največ pisala Bogdan Badovinac in avtorica pričujočega prispevka. Čeprav se najini mnenji o gradnji *ecclesie minor* nekoliko razhajata, pa je v našem kontekstu pomembno, da oba datacije dokončanja spodnje cerkve ne postavljata več v čas ok. 1190, kot se je v posameznih zapisih v starejši literaturi, saj naj bi bila takrat posvečena,⁵¹ marveč v čas okoli 1200,⁵² s čimer se približujeva dataciji Emilijana Cevca,⁵³ deloma pa najbrž tudi Marijana Zadnikarja, ki je v več svojih objavah opozarjal, da datacija v leto 1190 vendarle ni gotova, in je cerkev že celo sam postavljal na konec 12. stoletja oz. na prelom

⁴⁷ Ivan STOPAR, Paraliptomena k *ecclesii maior* Žičke kartuzije. Prispevek k romanski podobi Žičke kartuzije ob njeni predvideni predstavitvi, *Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem. Šumijev zbornik* (ed. Jadranka Šumi), Ljubljana 1999, pp. 500–501; cf. STOPAR 2009, cit. n. 34, p. 54.

⁴⁸ Bogdan BADOVINAC, The importance of preliminary research from the viewpoint of conservation in the process of the revitalization of St. John the Baptist's church in the Carthusian monastery at Žiče, *Revitalization of the Carthusian Monastery at Žiče* (ed. Mateja Golež), Ljubljana 2009, pp. 23–24.

⁴⁹ Cf. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, p. 293.

⁵⁰ Cf. Jürgen KAISER, *Die Zisterzienserabteikirche Otterberg und die spätstaufische Baukunst am Oberrhein*, Köln 1998, p. 266.

⁵¹ Cf. e. g. STEGENŠEK 1909, cit. n. 4, p. 175; GREGORIČ 1951, cit. n. 10, pp. 11, 12; WAGNER-RIEGER 1974, cit. n. 21, p. 215; ZADNIKAR 1976, cit. n. 15, p. 508; Ivan ZELKO, *Špitalič. Zgodovina župnije Špitalič pri Konjicah*, Špitalič 1978, p. 14; SCHWARZ 1981, cit. n. 22, p. 116; ANIEL 1983, cit. n. 12, p. 98; Ivan ZELKO, *Žička kartuzija, Redovništvo na Slovenskem. Benediktinci, cistercijani, kartuzijani* (ed. France Martin Dolinar), Ljubljana 1984, p. 128; BRUCHER 1990, cit. n. 16, p. 13; SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 35; SCHWARZ 1995, cit. n. 32, p. 37; HÖFLER 2003, cit. n. 16, p. 10.

⁵² Mija OTER GORENČIČ, *Žička ecclesia minor v 12. in zgodnjem 13. stoletju*, *Arhitekturna zgodovina* (edd. Renata Novak Klemenčič, Martina Malešič, Matej Klemenčič), Ljubljana 2008, pp. 44, 48; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 308, 309, 312; Bogdan BADOVINAC, Konservatorjev pogled na stavbne faze romanske cerkve Marijinega obiskanja v Špitaliču pri Slovenskih Konjicah, *Varstvo spomenikov*, XLVI, 2011, p. 170.

⁵³ CEVC 1963, cit. n. 11, pp. 42, 44.

5. Špitalič, nekdanja *ecclesia minor*, kapiteli desnega ostenja zahodnega portala / Špitalič, former *ecclesia minor*, capitals of the right wall of the west portal

12. v 13. stoletje.⁵⁴ Poznejši dataciji oporeka Janez Höfler, ki na podlagi kronističnega izročila meni, da je bila *ecclesia minor* zgrajena do leta 1192.⁵⁵ Ne glede

⁵⁴ Cf. ZADNIKAR 1962, cit. n. 10, p. 166; Marijan ZADNIKAR, Romanesque Architecture in Slovenia, *Journal of the Society of Architectural Historians*, XXVIII/2, 1969, p. 104; ZADNIKAR 1970, cit. n. 4, pp. XX, XXII, LXX, cat. 9–13; ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, pp. 196, 263; ZADNIKAR 1982, cit. n. 14, p. 110; ZADNIKAR 2001, cit. n. 14, p. 85. Cerkev v Špitaliču ali njeno stavbo plastiko so še pozneje datirali Hans PETSCHNIG, Über einige Kirchen in Steiermark, *Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, X, 1865, p. 195 (prva polovica 13. stoletja); Johann GRAUS, Der Uebergang vom romanischen zum gotischen Style nachgewiesen an einem steierischen Kirchlein, *Der Kirchenschmuck*, III, 1872, pp. 18, 27 (13. stoletje); IDEM, Die Kirche der Karthause Gairach, *Kirchenschmuck*, XXVI, 1895, p. 91 (eno ali dve desetletji mlajša od jurkloštrske cerkve, ki jo postavlja v čas 1208–1227); Franz KIESLINGER, *Die mittelalterliche Plastik in Österreich. Ein Umriss ihrer Geschichte*, Wien 1926, p. 130 (ok. 1270); Fritz NOVOTNY, *Romanische Bauplastik in Österreich*, Wien 1930, p. 94 (ne pred sredino 13. stoletja); Karl GARZAROLLI-THURNLACKH, *Mittelalterliche Plastik in Steiermark*, Graz 1941, p. 93 (1260/1280); LORENZ 1982, cit. n. 25, p. 102 (na tem mestu citira datacijo »ne pred 1230« iz tipkopisa Wilhelma Deuerja o romanskih samostanskih cerkvah na Štajerskem).

⁵⁵ Janez HÖFLER, Mija Oter Gorenčič: Deformis formositas ac formosa deformitas. Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. XLVI, 2010, p. 353. Sklicujoč se na podatek prof. Höflerja, SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 401, n. 276, piše, da »neka rokopisna kartuzijanska redovna kronika iz leta 1756 sporoča, da je Otokar ml. iz strahu božjega zaradi neposlušnosti svojega očeta dal postaviti cerkev v Špitaliču *ex quadri lapidibus* in da je ta cerkev do 1192 že stala«. Za komentar zapisa v tej kroniki, njegovo v kontekst ostalih ohranjenih listin in

6. Lilienfeld, cistercijanska cerkev, kapitel v južnem krilu prečne ladje /
Lilienfeld, Cistercian church, capital in the south wing of the transept

na to, ali je bila cerkev v Špitaliču zgrajena do 1190 oz. 1192 ali ok. 1200, se zdi v vsakem primeru malo verjetno, da bi ti isti stavbeniki po letu 1202 sodelovali pri izgradnji samostanov v Lilienfeldu in Zwettlu, saj so diskrepance v stavbni zasnovi in stavbnoplastičnih detajlih (pre)velike. Zgolj standardizirani preprosti zunanji oporniki običajno niso relevantni za primerjavo oz. razbiranje slogovnih nians, ki bi bile v pomoč pri sledenju posameznim mojstrom; v našem primeru lahko ugotovimo le, da je glavna razlika z zunanjimi oporniki v najstarejšem, to je severnem kraku križnega hodnika v Zwettlu v talnem zidcu z atiškim profilom, najstarejši del cerkve v Lilienfeldu, južni krak prečne ladje, pa zunanjih opornikov sploh nima. V prid tezi, da gre vzore za prve avstrijske zunanje opornike iskati drugje, bi potrjevala tudi ugotovitev, da se križni hodniki v Zwettlu, Lilienfeldu in Heiligenkreuzu zgledujejo po križnem hodniku cisterce Fontfroide.⁵⁶ Tega naj bi Leopold VI. na križarskem pohodu proti albižanom leta 1212 videl v gra-

za razlago slogovnih razlogov za poznejšo datacijo gl. OTER GORENČIČ 2008, cit. n. 52, pp. 43–48; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 303–312.

⁵⁶ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 125, 140, 142–143, 249.

dnji in si nato za avstrijski cisterci priskrbel francoske mojstre, ki naj bi najprej sodelovali pri izgradnji križnega hodnika v Zwettlu, kjer naj bi nadaljevali delo prve skupine mojstrov, nato pa še v Lilienfeldu.⁵⁷ Severni krak križnega hodnika v Zwettlu, ki je bil dokončan do leta 1221, hkrati pa je bil zgrajen tudi severni del vzhodnega trakta, sicer izdaja tehnično negotovo skupino mojstrov, katere delo Schwarz primerja z angleškimi in francoskimi spomeniki.⁵⁸

Na vprašanje, kje so se v srednjeevropskem prostoru prvič pojavili brstni kapiteli, ni lahko odgovoriti.⁵⁹ Vsekakor ne moremo z gotovostjo potrditi teze, da so najstarejši brstni kapiteli prav v Špitaliču (sl. 5). Deljena mnenja o dataciji namreč vsekakor pomenijo, da letnice 1190 ali 1192 kot domnevnega časa zaključka gradnje ne moremo imeti za temelj tezam o razvoju brstnih kapitelov v srednjeevropskem prostoru in posledično ne moremo trditi, da so bili brstni kapiteli v Špitaliču zgotovo izklesani prej kot v avstrijskem prostoru. Če pa so bili klesani kakšno leto po 1200, se zelo približamo dataciji brstnih kapitelov v prečni ladji cistercijskega samostana Lilienfeld, ustanovljenem 1202. Vsekakor nam primerjava brstnih kapitelov na obeh lokacijah pokaže, da tesnih slogovnih vzporednic med njimi ni (sl. 6). To potrjujejo tudi raziskave v avstrijskem prostoru, ki so pokazale, da kapitelom v (južni) prečni ladji v Lilienfeldu najdemo primerjave v cistercijski umetnosti.⁶⁰ Tudi brstni kapiteli druge gradbene faze cerkve v Lilienfeldu, ki se postavlja v čas od ok. 1213 dalje,⁶¹ in tamkajšnjega križnega hodnika s špitališskimi ne kažejo slogovnih podobnosti. Če pritegnemo v obravnavo še brstne kapitele iz križnega hodnika v Zwettlu (sl. 7), lahko ugotovimo enako (valjasto jedro kapitelov, dvojne volute namesto rastlinskih brstov, vzporedne kanelure). Prav tako v lapidariju klosterneuburškega samostana hranjeni kosi stavbne plastike iz tamkajšnje cerkve špitališkim niso sorodni in so še povsem romanski brez zgodnjegotskih teženj. Tudi brstni kapiteli vitkih marmornih stebričkov v triforah klosterneuburške pfalce (sl. 8)

⁵⁷ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 143; cf. SCHWARZ 1998, cit. n. 39, p. 315.

⁵⁸ SCHWARZ 2013 cit. n. 3, p. 139.

⁵⁹ V bavarskem prostoru jih najdemo najprej v kapeli sv. Mihaela cisterce v Ebrachu, katere oltarji so bili posvečeni 1207, cf. <https://www.baufachinformation.de/denkmalpflege/Mittelalterliche-Kapitellplastik-Das-gotische-Kapitell-bis-zur-Mitte-des-13-Jahrhunderts/1988017182393> (uporabljeno 25. 11. 2013); Wolfgang WIEMER, Die Michaelskapelle und ihre mittelalterliche Wandmalerei, *Festschrift 700 Jahre Abteikirche Ebrach 1285–1985* (ed. Wolfgang Wiemer, Gerd Zimmermann), Ebrach 1985, pp. 15–16.

⁶⁰ Cf. Kurt BLEICHER, Studien zur Baugeschichte der Stiftskirche von Lilienfeld, *Zisterzienserstift Lilienfeld* (ed. Harald Schmid), Lilienfeld 2002, p. 99; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 93–94.

⁶¹ Cf. Kurt BLEICHER, Studien zum Gründungsbau der Stiftskirche von Lilienfeld, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, LVI, 2002, pp. 204, 208–209.

7. Zwettl, cistercijski samostan, kapitel v severnem kraku križnega hodnika /
Zwettl, Cistercian monastery, capital in the north section of the cloister

kljub sorodno oblikovanim nakladam s špitališkimi ne kažejo dovolj slogovnih sorodnosti, da bi lahko sklepali na sodelovanje istih mojstrov (drugačna izvedba vogalnih listov in brstov ter tudi baz),⁶² enako pa velja tudi za brstne kapitеле iz nekdanje klosterneuburške *capelle speciose* (sl. 9), ki jasno kažejo naprednejšo slogovno stopnjo oz. poznejši nastanek (vitkost kapitelov, dvovrstni brsti, dvodelni brsti, dodatno vegetabilno okrasje, sploščenost baz, bazne konzolice). Tudi kapiteli in baze v križnem hodniku cisterce v Heiligenkreuzu so drugačni (baze bolj potlačene, stebri vitkejši, ni več atiškega profila, dvovrstni dvodelni krogličasti brsti, nažlebičeni listi itd.). Podobnosti ne kažejo niti tamkajšnji kapiteli z vegetabilno ornamentiko. Od avstrijskih spomenikov babenberške zgodnje gotike so s špitališkimi še najprimerljivejši sicer slabo ohranjeni brstni kapiteli (prim. izpeljavo

⁶² Trifore se formalno ujemajo z okni pfalce Friderika I. Barbarosse v Egerju, vendar so elegantnejše, okvir pa kaže vpliv oblikovanja fasad, ki ga od poznega 12. stoletja najdemo v francoski profani arhitekturi, cf. Mario SCHWARZ, Klosterneuburg (NÖ.), ehemalige Herzogspfalz Leopolds VI., *Früh- und Hochmittelalter* (ed. Hermann Fillitz), München – New York 1998, p. 313; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 98–99. Dejansko palača v Egerju ni imela trifor, marveč po pet oken, združenih v nišo s po štirimi stebrički z atiški bazami in kockastimi kapiteli, cf. Walter HÖTZ, *Pfalzen und Burgen der Stauferzeit. Geschichte und Gestalt*, Darmstadt 1981, pp. 86, 87, fig. T27.

8. Klosterneuburg, nekdanja vojvodska pfalca, triforni kapitel / Klosterneuburg, former ducal palace, triforium capital

vogalnih listov v brst, a naklada je bolj profilirana, stebriči vitkejši) pa tudi (še slabše ohranjene) baze portala severne prečne ladje dunajske dvorne cerkve sv. Mihaela (sl. 10); brstni kapiteli v notranjščini dunajske cerkve pa špitališkim niso sorodni. Najstarejši brstni kapiteli v avstrijskem prostoru se torej od špitaliških jasno razlikujejo, a se hkrati povezujejo med seboj. Močan je bil zlasti vpliv *capelle speciose*, ki se kaže mdr. na kapitelih v križnem hodniku v Zwettlu,⁶³ cerkvi in križnem hodniku v Lilienfeldu,⁶⁴ cerkvi sv. Mihaela na Dunaju,⁶⁵ portalu stanovanjskega

⁶³ Cf. SCHWARZ 1998, cit. n. 33, p. 276; SCHWARZ 1998, cit. n. 39, p. 315; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 134, 140.

⁶⁴ Cf. SCHWARZ 1998, cit. n. 33, p. 276; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 95, 134, 142.

⁶⁵ Cf. SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 146, 149.

9. Laxenburg, kapiteli iz nekdanje capelle speciose v Klosterneuburgu / Laxenburg, capitals from the former *capella speciosa* in Klosterneuburg

stolpa obzidja Hainburga,⁶⁶ župnijski cerkvi v Laa an der Thaya⁶⁷ idr. Le na sedilijah v cerkvi v Špitaliču in na nišah iz *capelle speciose* pa naletimo na detajl brsta na stičišču lokov. Tudi ta brst je na obeh lokacijah slogovno drugačen, je pa eden od dokazov za neposredno povezanost obeh spomenikov s francosko arhitekturo.⁶⁸ Stenske niše v *capelli speciosi* (sl. 11), za katere Schwarz navaja, da so jih motivno

⁶⁶ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 156–157. Repr. na http://www.burgenseite.com/kapitell/hainbg_kap_01.jpg (uporabljeno 16. 2. 2014).

⁶⁷ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 160.

⁶⁸ Cf. Mario SCHWARZ, Die ehemalige Capella Speciosa in Klosterneuburg, *Die Krone des Landes* (ed. Karl Holubar, Wolfgang Christian Huber), Klosterneuburg – Wien 1996, p. 24; SEEGER 1997, cit. n. 20, pp. 156, 158; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 323–324; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 104, 154.

10. Dunaj, cerkev sv. Mihaela, kapitel nekdanjega portala severne prečne ladje / Vienna, St. Michael's Church, capital of the former portal of the north transept

prevzeli iz Špitaliča,⁶⁹ se z vitkejšimi stebri, enostopenjsko izvedbo, potlačenimi bazami z baznimi konzolicami in zasnovo po vsej stenski dolžini po mojem mnenju ne zgledujejo po *ecclesii minor* (sl. 12), marveč neposredno pri francoski katedralni gotiki; to potrjuje tudi spoznanje, da so stavbeniki, ki so poskrbeli za arhitekurno in stavbnoplastično izvedbo vojvodske kapele, prišli neposredno z gradbišč velikih francoskih katedral.⁷⁰ Po francoski katedralni arhitekturi so se sicer domnevno zgledovali tudi pri zasnovi sedilij v Špitaliču,⁷¹ kjer so bili na delu prav tako francoski mojstri.

O stavbenikih in kamnosekih, ki so v Žičko kartuzijo prišli iz Francije, ne vemo tako rekoč ničesar.⁷² Lahko so bili menihi, ki samostana po izgradnji niso več zapustili, lahko so bili konverzi ali pa laični mojstri, ki so se po opravljenem delu vrnili

⁶⁹ SCHWARZ 1995, cit. n. 23, p. 36.

⁷⁰ Cf. SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 130–133.

⁷¹ Cf. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, p. 323.

⁷² O Aynardusu, ki naj bi nadzoroval gradnjo Žičke kartuzije, OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, p. 288 (n. 1070).

11. Laxenburg, sedilije iz nekdanje capelle speciose v Klosterneuburgu /
Laxenburg, sedilia from the former *capella speciosa* in Klosterneuburg

nazaj, saj nimamo nobenega dokaza, da bi se z redom nepovezani francoski stavbeniki naselili na Štajerskem ali širšem avstrijskem prostoru in nadaljevali s svojo dejavnostjo.⁷³ Nesporni vezni člen med spomeniki babenberške zgodnje gotike in spodnještajerskima kartuzijama je Leopold VI. Babenberžan, od 1194 štajerski in od 1198 avstrijski vojvoda,⁷⁴ ki se sicer največkrat omenja v povezavi z Jurkloštrom, čeprav listine njegovo naklonjenost izpričujejo tudi za Žičko kartuzijo. Za jurkloštrski samostan je izdal celo le dve listini, ustanovno leta 1209⁷⁵ in posvečitveno leta 1227,⁷⁶ za žički samostan pa je med 1195 in 1227 izdal vsaj pet listin, nadaljnjih pet, izdanih med 1202 in 1211, pa dokazuje tudi siceršnja povezavo in sodelovanje Leopolda VI. z žičkim priorjem Nikolajem,⁷⁷ ki je prvi samostan kartuzijanskega reda v srednjeevropskem prostoru vodil do leta 1211.⁷⁸ Babenberžani so bili s kartuzijani v južnoštajerskem prostoru seznanjeni že pred 1195,⁷⁹ tesnejše vezi pa so izpričane po letu 1200. Iz relativno pogostih stikov Leopolda VI. z žičkim priorjem Nikolajem lahko domnevamo, da sta se, oba vpletena v izgradnjo osrednjih zgodnjegotskih spomenikov na Štajerskem oz. Spodnjeavstrijskem, posvetovala tudi glede gradnje. V nasprotju z domnevo v starejši literaturi, da so mojstri, ki so bili na delu v Žički kartuziji, nato za Leopolda VI. gradili na Avstrijskem, ne pa tudi v Jurkloštru, menim, da so slogovne značilnosti spomenikov babenberške zgodnje gotike dovolj različne od arhitekture in stavbne plastike obeh žičkih cerkva, a prav tako »francoske«, da lahko domnevamo, da je Leopold VI. do stavbenikov za svoje avstrijske projekte prišel po drugi poti in da je torej na južnem

⁷³ Cf. CEVC 1963, cit. n. 11, p. 45; CEVC 1966, cit. n. 16, p. 19; ZADNIKAR 1976, cit. n. 15, p. 508. GOLOB 2001, cit. n. 16, p. 67, je pri obravnavi prve ljubljanske križevniške cerkve domnevala, da »the Žiče-Jurkloster masters (with respect to their Bauhütte)« niso imeli direktnega vpliva na konstrukcijo oz. gradnjo ljubljanske cerkve, je pa njihov vpliv »clearly present in the architectural experience and feeling of the structure«.

⁷⁴ LECHNER 1996, cit. n. 8, p. 194.

⁷⁵ Cf. n. 102.

⁷⁶ Cf. n. 13.

⁷⁷ O teh listinah Mija OTER GORENČIČ, Kartuzija Jurklošter in Leopold VI. Babenberžan, *Acta historiae artis Slovenica*, 17/2, 2012, p. 30 (z nadaljnjo literaturo).

⁷⁸ Žički prior Nikolaj se v listinah omenja v obdobju med 1202 in 1211, MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 52–53, 511.

⁷⁹ Tega leta je Leopold VI. izdal listino, s katero je kartuziji potrdil pravico do desetine, ki ji jo je daroval njegov oče, cf. ZAHN 1879, cit. n. 13, nr. 11; Jakob Maximilian STEPISCHNEGG, *Das Kart-häuser-Kloster Seiz*, Marburg 1884, p. 14; Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev. Četrta knjiga (1101–1200)*, Ljubljana 1915, nr. 879; *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. I: Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215* (ed. Heinrich Fichtenau, Erich Zöllner), Wien 1950, nr. 90; MLINARIČ 1991, cit. n. 2, 54–55, 101; LECHNER 1996, cit. n. 8, pp. 190, 192.

12. Špitalič, nekdanja *ecclesia minor*, sedilije na južni steni prezbitarija /
Špitalič, former *ecclesia minor*, sedilia at the south wall of the presbytery

Štajerskem in na Spodnjeavstrijskem vzporedno delalo več skupin francoskih mojstrov. Žička arhitektura je bila lahko ena od vzpodbud, ki so vplivale na odločitev, da za svoje gradbene projekte na Avstrijskem tudi sam najame tedaj najnaprednejše francoske mojstre. Avstrijski in štajerski vojvoda je imel namreč stik s Francijo ne le prek kartuzijanov, maveč tudi sicer. Tesno vez je imel tudi prek cistercijanov, katerim je bil tako kot njegovi babenberški predniki še posebno naklonjen. Mejni grof Leopold III. Babenberžan je namreč 1133/1135 v Heiligenkreuzu ustanovil prvi cistercijanski samostan na Spodnjem Avstrijskem,⁸⁰ ki so ga Babenberžani v nadaljevanju večkrat izbrali za kraj svojega pokopa.⁸¹ Ustanovitev je bila povezana s tem, da je sin Leopolda III., Oton Babenberški, leta 1132 vstopil v samostan Morimond, kjer je bil 1138 izvoljen za opata, a bil istega leta imenovan za škofa v

⁸⁰ Cf. e. g. Karl BRUNNER, *Leopold, der Heilige. Ein Portrait aus dem Frühling des Mittelalters*, Wien-Köln-Weimar 2009, p. 181.

⁸¹ Cf. Paulus NIEMETZ, *Die Grablege der Babenberger in Heiligenkreuz*, Heiligenkreuz 1974; Walter KOCH, Zu den Babenbergergräbern in Heiligenkreuz, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, n. s. XLII, 1976, pp. 193–215.

Freisingu.⁸² Leopold VI. si je za kraj svojega zadnjega počivališča izbral rajši »svojo« cisterco v Lilienfeldu, kjer je pokopana tudi njegova hči Margareta.⁸³ Vsaj od leta 1209 se je Leopold VI. osebno poznal tudi z opatom francoske cisterce v Morimondu.⁸⁴ Francoski stavbeniki so bili v službi Leopolda VI. verjetno že leta 1198, ko so v Klosterneuburgu zanj pričeli z gradnjo vojvodske palače.⁸⁵ Da mu je za svoje projekte uspelo večkrat pridobiti francoske mojstre, dokazujejo npr. francoski stavbeniki, ki jih je po križarskem pohodu leta 1212 v južni Franciji uspel pripeljati za gradnjo avstrijskih cistercijskih zgodnjegotskih križnih hodnikov.⁸⁶ Vnovič mu je francoske mojstre uspelo pridobiti za *capello specioso*. Tokrat so bili to visoko kvalificirani, odlično organizirani in izkušeni stavbni specialisti, ki so sodelovali pri najzahtevnejših stavbnih projektih po naročilu francoskega kraljevega dvora.⁸⁷ Tako arhitekturna zasnova kakor stavbna plastika z najmodernejšimi brstnimi kapiteli z naturalističnimi vegetabilnimi detajli klosterneuburške kapele sta bili pred tem na Avstrijskem še nepoznani,⁸⁸ ustrezata pa tedaj najnaprednejši slogovni stopnji francoske kraljeve arhitekture iz časa ok. 1215/1220.⁸⁹ Za *capello specioso* je Leopold VI. priskrbel tudi dragocene relikvije sv. Janeza Krstnika, čigar častilec je bil.⁹⁰ Ta patrocinij je imel tudi eden od prvih štirih oltarjev, ki so bili ob

⁸² Cf. Leopold GRILL, *Der heilige Bernhard von Clairvaux und Morimond, die Mutterabtei der österreichischen Cistercienserklöster, Festschrift zum 800-Jahrgedächtnis des Todes Bernhards von Clairvaux*, Wien-München 1953, pp. 85–94, 118; Hubert GLASER, *Versuch über die Lebensgeschichte, Otto von Freising. Gedenkgabe zu seinem 800. Todesjahr* (ed. Joseph A. Fischer), Freising 1958, pp. 21–34; Johannes SPÖRL, *Vom Weltbild Ottos von Freising, Otto von Freising. Gedenkgabe zu seinem 800. Todesjahr* (ed. Joseph A. Fischer), Freising 1958, p. 1; Gertrud THOMA, *Otto von Freising – Reichsbischof und Chronist, Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte*, LI, 2008, pp. 8–11; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 35–36.

⁸³ Cf. SEEGER 1997, cit. n. 20, p. 86; Friedrich MEYTSKY, *Der politische Horizont des Babenbergers Leopold VI.*, Wien 2009 (tipkopis doktorske disertacije), pp. 115–118.

⁸⁴ Bernd NICOLAI, *Lilienfeld und Walkenried. Zur Genese und Bedeutung eines zisterziensischen Bautyps, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, XLI, 1988, pp. 28–30.

⁸⁵ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 130–131; cf. Karl OETTINGER, *Die Babenbergerpfalz in Klosterneuburg, Mitteilungen des Instituts für Geschichtsforschung und Archivwissenschaft in Wien*, LV, 1944, pp. 150, 166, 169; SEEGER 1997, cit. n. 20, p. 107; SCHWARZ 1998, cit. n. 33, p. 276; SCHWARZ 1998, cit. n. 62, p. 313.

⁸⁶ SCHWARZ 1998, cit. n. 3, p. 315; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 143; cf. BLEICHER 2002, cit. n. 61, pp. 193–194, 208–209; BLEICHER 2002, cit. n. 60, p. 95.

⁸⁷ SCHWARZ 1996, cit. n. 68, pp. 24–25; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 104, 106, 131–133.

⁸⁸ SCHWARZ 1996, cit. n. 68, p. 25; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 132–133.

⁸⁹ Mario SCHWARZ, *Die Capella Speciosa in Klosterneuburg. 1 Teil: Studien zu einer computergestützten Rekonstruktion der Pfalzkapelle Herzog Leopolds VI. von Österreich*, Wien 2013, p. 13.

⁹⁰ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 127–130. Cf. SEEGER 1997, cit. n. 20, p. 177.

navzočnosti Leopolda VI. leta 1217 posvečeni v cerkvi v Lilienfeldu,⁹¹ hkrati pa je bil to tudi redovni zavetnik kartuzijanov. Pri iskanju in pridobivanju francoskih mojstrov bi bili Leopoldu VI. sicer lahko v pomoč tudi kartuzijanski menihi s svojo neposredno povezavo s Francijo, še verjetneje pa so bile pri tem po mojem mnenju poleg cistercijanskih ključne njegove številne vezi s cesarskim dvorom in, ne nazadnje, z rodbino Andechs-Meranijskih. Mario Schwarz meni, da bi mu delavnico za *capello specioso* lahko posredovala skupina francoskih mojstrov, ki je gradila klosterneuburško pfalco, kot pomembne pa izpostavlja še direktne povezave Leopolda VI. s francoskim kraljem Filipom II. Avgustom, ogrskim kraljem Andrejem II. in prav tako tudi z Andechs-Meranijskimi grofi.⁹² Z Andeškimi so bili Babenberžani v stiku že leta 1140.⁹³ Prva neposredna povezava Leopolda VI. s to elitno visokosrednjeveško rodbino je izpričana prav 1202 (tega leta ustanovitev Lilienfelda), ko se konec januarja in v začetku februarja v njegovi družbi omenja Bertold IV. Meranski;⁹⁴ z Andeškimi je bil Leopold VI. v nadaljevanju v vse pogostejših stikih.⁹⁵ Povezava Andeških s Francijo je sicer v tem času obstajala, saj je bila Bertoldova hčerka Neža med 1196 in 1201 poročena s francoskim kraljem Filipom Avgustom, a ni bila nikoli kronana, vendar pa ni nobenega vira, ki bi po poroki kazal na kakšen njen stik s katerim od andeških.⁹⁶ Francoski kralj je dal Nežo po njeni smrti v juliju 1201 pokopati v kraju, v katerem je ustanovil žensko benediktinsko opatijo Saint-Corentin-les-Mantes.⁹⁷ Papež Inocenc III. je njune otroke priznal

⁹¹ Cf. SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 88, 127.

⁹² SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 130–131; o povezavah s Filipom II. tudi SEEGER 1997, cit. n. 20, pp. 173–176.

⁹³ *Urkundenbuch* 1950, cit. n. 79, nr. 13.

⁹⁴ *Urkundenbuch* 1950, cit. n. 79, nr. 120; *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. 4/2: Ergänzende Quellen 1195–1287* (ed. Oskar von Mitis, Heide Dienst, Christian Lackner, Herta Hageneder), Wien – München 1997, nr. 977.

⁹⁵ Cf. OTER GORENČIČ 2012, cit. n. 77, pp. 34 (n. 76), 36, 41–43 (z nadaljnjo literaturo).

⁹⁶ Jonathan REED LYON, *Cooperation, compromise and conflict avoidance. Family relationships in the House of Andechs ca. 1100–1204*, Indiana 2004 (tipkopis doktorske disertacije), pp. 267, 269 (n. 55), 332–333; Jonathan REED LYON, *Princely Brothers and Sisters. The sibling Bond in German Politics 1100–1250*, New York 2013, pp. 156–157. Gl. tudi Karl BOSL, *Gesellschaft im Aufbruch. Die Welt des Mittelalters und ihre Menschen*, Regensburg 1991, pp. 140–142.

⁹⁷ Cf. John W. BALDWIN, *The government of Philip Augustus*, London 1986, pp. 84, 86; Wolfgang SCHÜLE, Agnes Andeško-Meranska, francoska kraljica, *Groffe Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku/Die Andechs-Meranier. Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter* (ed. Andreja Eržen, Toni Aigner), Kamnik 2001, pp. 138–143; REED LYON 2004, cit. n. 96, p. 267, n. 45; Georges BORDONOVE, *Les Rois qui ont fait la France. Philippe II Auguste le Conquérant*, Paris 2009, p. 139; REED LYON 2013, cit. n. 96, p. 156; <http://monasticmatrix.osu.edu/monasticon/s-corentin-les-mantes> (uporabljeno 4. 4. 2013).

2. novembra 1201; sin Filip (1200–1234) je v nadaljevanju postal grof Clermonta in Boulogne, hčerka Marija (1198–1223/24) pa se je poročila najprej z namurskim grofom Filipom I., nato pa z brabantkim vojvodo Henrikom I.,⁹⁸ vendar tudi za ta dva otroka ni znano, da bi imela tesne kontakte s katerim od Andeških.⁹⁹ Ti so v nadaljevanju zanesljivo imeli tesen kontakt s Francijo, saj je 21. junija 1208 bamberski škof Ekbert v bamberski stolnici poročil svojega brata, meranskega vojvodo Otona VII., z Beatrico Burgundsko, nečakinjo staufovskega kralja Filipa Švabskega, s čimer so Andeški potrdili tesno povezanost z dvorom in pridobili palatinsko grofijo Burgundijo.¹⁰⁰

Ustavimo se še pri kartuziji Jurklošter, ki je bila leta 1199 razpuščena,¹⁰¹ 9. septembra 1209 pa jo je ponovno ustanovil in vanjo znova naselil kartuzijane Leopold VI.¹⁰² V ohranjeni redovni cerkvi, katere *terminus post quem* je v strokovni literaturi leto 1209, prav zaradi takšne datacije preseneča križnorebrast obok brez zunanjih opornikov (sl. 13). Nekoliko nenavadno se namreč zdi, da naj bi v Žički kartuziji gradili zunanje opornike v kombinaciji s križnorebrastim obokom, v samostanu istega reda in prav tako na Spodnjem Štajerskem pa deset ali celo dvajset let kasneje križnorebrast obok brez zunanjih opornikov. Čeprav v listini iz 1209 beremo, da so nasledniki krškega škofa Henrika samostan po razpustitvi dali drugemu redu in ga s tem skoraj popolnoma uničili in pustili propasti (*et sic pene annihilata est et destructa*),¹⁰³ ta pasus ne izključuje možnosti, da bi bil del zidanih zidov prvotne, ravnokrite cerkve še ohranjen in bi ob drugi ustanovitvi botroval odločitvi o izvedbi križnorebrastega oboka, ki ob obstoječi debelini zidov ni potreboval zunanjih opornikov.¹⁰⁴ V nasprotju z Zadnikarjem, ki je zapisal, da se iz

⁹⁸ Cf. BALDWIN 1986, cit. n. 97, pp. 87, 269–270; Gerd TREFFER, *Die französischen Königinnen*, Regensburg 1996, p. 120; Jim BRADBURY, *Philip Augustus. King of France 1180–1223*, London 1998, pp. 185, 331.

⁹⁹ REED LYON 2013, cit. n. 96, p. 157 (n. 21).

¹⁰⁰ BOSL 1991, cit. n. 96, p. 141; REED LYON 2004, cit. n. 96, pp. 56–57; OTER GORENČIČ 2012, cit. n. 77, p. 31 (z nadaljnjo literaturo); REED LYON 2013, cit. n. 96, pp. 163, 164, 192–193.

¹⁰¹ Cf. Joseph von ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. 3:1246–1260*, Graz 1903, nr. 10; Kos 1915, cit. n. 79, nr. 915; MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 113–114.

¹⁰² Za ustanovno listino cf. PUSCH – FROELICH 1756, cit. n. 13, nr. 2; ZAHN 1879, cit. n. 13, nr. 98; Kos 1928, cit. n. 13, nr. 154; *Urkundenbuch* 1950, cit. n. 79, nr. 169; glej tudi OROŽEN 1881, cit. n. 13, pp. 279–281; MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 118–119, 558–559.

¹⁰³ MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 119.

¹⁰⁴ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 79, 82–83. PETSCHNIG 1865, cit. n. 54, p. 198, navaja, da je cerkev imela lesen strop; cf. OROŽEN 1881, cit. n. 13, p. 337 (ravnokrita ladja); enako Josef Andreas JANISCH, *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen*, 3, Graz 1885, p. 1448.

13. Jurklošter, nekdanja kartuzijanska cerkev, ladijski obok /
Jurklošter, former charterhouse church, naval vault

prve dobe samostana ni ohranilo ničesar in da je bila prva cerkev zelo verjetno le provizorična,¹⁰⁵ zato je menim, da je bila že prva zidana in da v času druge ustanovitve posledično najverjetneje ni bila popolnoma uničena oz. porušena. To domnevam na podlagi ohranjene arhitekture, izraza *pene*, ki pomeni *skoraj* uničen (samostan), in listine, izdane 1205 v Slovenj Gradcu, s katero je oglejski patriarh Volfker mdr. naznanil, da je bila *ecclesia in Girio* izločena iz kartuzijanskega reda in da potrjuje ustanovitev proštije in tam služečega Konrada za rednega prošta. Z dovoljenjem župnika Wargenda, v čigar fari je ta cerkev postavljena, ji je podelil svobodno pogrebno pravico tako, da od tega, kar bi ji volili tisti, ki bi bili v njej pokopani, dobi polovico omenjena cerkev, polovico pa farna.¹⁰⁶ Sodeč po tej listini,

¹⁰⁵ ZADNIKAR 1959, cit. n. 4, p. 83. MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 110, piše, da je zgornja hiša ob prvi ustanovitvi imela cerkev »sv. Janeza Krstnika, ki je stala v bližini današnje župnijske cerkve«.

¹⁰⁶ ZAHN 1879, cit. n. 13, nr. 69; KOS 1928, cit. n. 13, nr. 91; MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 115–116; Günther BERNHARD, *Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*, Wien – Ljubljana 2006, pp. 189–190.

je bila cerkev, pri kateri je bila ustanovljena proštija, zidana. Ker naj bi bila proštija ustanovljena na mestu nekdanje spodnje hiše, ki je bilo po odprti legi primernejše od lege zgornje hiše, stisnjene v samotni globeli,¹⁰⁷ je toliko bolj upravičeno domnevati, da je bila tudi zgornja cerkev zidana in so jo ob novi ustanovitvi »le« povečali in obokali.¹⁰⁸ Odločitev za križnorebrasti obok v tem primeru ni bila nujno konservativna, saj bi se prav lahko ponovno odločili za ravnokrito cerkev, obokano morda le v vzhodnem delu.

Pobudo za obokanje bi lahko dali tako Nikolaj, prior žičkega samostana, ki je bil matica jurkloštrskega, kakor tudi Leopold VI. kot ustanovnik in darovalec finančnih sredstev ali celo Ekbert Andeški, čigar povezava z jurkloštrsko kartuzijo je bila analizirana v novejših študijah.¹⁰⁹ Pobuda bi ne nazadnje lahko prišla tudi s strani nekdanjih jurkloštrskih menihov, ki so po razpustitvi samostana zatočišče poiskali morda v Žički kartuziji.¹¹⁰ Žički prior je moral biti z jurkloštrskim samostanom v tesnih stikih, saj sta bili to v prvi četrtini 13. stoletja še vedno edini kartuziji v južnem delu cesarstva. V gradbenih zadevah so se v Jurkloštru po pomoč nedvomno zatekli najprej k žičkim menihom in njihovi izkušnji gradnje kartuzijanskega samostana, ki je imel povsem drugačno stavbno zasnovo kot cistercijanske redovne hiše. Pobudo za obokanje pa bi lahko dal torej tudi bamberski škof Ekbert. V času druge ustanovitve kartuzije je bila v Bambergu v gradnji nova, monumentalna stolnica (zaključna posvetitev 1237). Čeprav je bamberska stolnica, ki je sicer tudi brez zunanjih opornikov, arhitekturno neprimerljiva z jurkloštrsko cerkvijo, je vendarle zanimivo, da so med gradnjo večkrat

¹⁰⁷ STEGENŠEK 1911, cit. n. 2, p. 6; ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, p. 266; Anton OŽINGER, Oblikovanje župnij v prafari Laško, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. s. XII, 1976, p. 287; MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 115.

¹⁰⁸ V pesnitvi jurkloštrskega kartuzijana Seifrieda o Leopoldu VI. iz 1261/62 mdr. beremo (Kajetan GANTAR, Sifridova pesem o vojvodu Leopoldu VI. *Gesta ducis Leupoldi*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. s. XII, 1976, pp. 231, 232, 235, 236, 240): »!.../ vsa poslopja si oglej, niso v slabem stanju, / vse delavnice stojé, vse v najboljšem stanju !.../« Ko nato nagovarja opata Viljema, pravi tudi: »Iz dolgov izkoplji se, cerkvi krov obnavljaj, / kar je zanemarjeno, čisti in popravlaj, / kar leži razrušeno, dvigni in postavlaj !.../« Iz zadnjega bi mislili, da je bila cerkvena streha 1261/62 potrebna obnove, vendar prvi citat temu nasprotuje, še posebej ker ima, kot na citiranem mestu navaja Gantar, izvirnik za besedo »poslopja« izraz *testudines*; *testudo*, ki je tu verjetno pokvarjena oblika, nastala po haplogiji iz *testitutdo*, v srednjeveški latinščini pomeni streho, krov kakega poslopja, zlasti cerkveni krov.

¹⁰⁹ Mija OTER GORENČIČ, Der politische Einfluss der Babenberger und Andechs-Meranier bei der Gründung und Errichtung des Kartäuserklosters Gairach/Jurkloster, *Kartäusisches Denken und daraus resultierende Netzwerke vom Mittelalter bis zur Neuzeit*, 2 (ed. Meta Niederkorn-Bruck), Salzburg 2012, pp. 121–140 (Analecta cartusiana, 276); OTER GORENČIČ 2012, cit. n. 77, pp. 25–45.

¹¹⁰ Cf. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, p. 80.

spremenili sklep mdr. tudi glede (ne)obokanja glavne ladje.¹¹¹ Ekbert velja v literaturi za pobudnika oz. graditelja cerkve (od tod tudi oznaka Ekbertdom),¹¹² pri gradnji katere pa je bil zelo pomemben stolni kapitelj s stolnim proštom in Ekbertovim stricem Poppom Andeškim (med 1237 in 1242 bamberski škof, u. 1245), določeno vlogo pa sta morda imela tudi Ekbertov brat, meranski vojvoda Oton VII. Andeški (u. 1234), ali že bamberski škof Oton VI. Andeški (škof med 1177 in 1196);¹¹³ stolnica je bila namreč v gradnji morda že kmalu po požaru v letu 1185.¹¹⁴ Domneva se, da je Ekbert pripomogel zlasti k pridobitvi v Reimsu izučene kiparske delavnice in stavbarnice. Povezavo z Reimsom bi mu lahko omogočil ogrski kralj Andrej II., čigar žena, Ekbertova sestra Gertruda, je bila 1213 umorjena. Andrej se je nato 1215 poročil z Jolando de Courtenay, hčerko poznejšega latinskega kralja Bizanca Pierra de Courtenaya. Iz francoske veje te družine je izviral nadškof Reimsa. Poleg tega so bili v prvi polovici 13. stoletja na Ogrskem dejavni v Reimsu izšolani mojstri.¹¹⁵ Prav Ekbert je, kot domneva Mario Schwarz, posredoval tudi pri pridobivanju nekaterih mojstrov za stavbe na ozemlju sedanje Avstrije, saj je bil kot graditelj cerkve v Bambergu ena najprominentnejših oseb za vprašanja o sakralni gradnji.¹¹⁶ Pobudo za obokanje pa bi lahko, kot rečeno, dal tudi Leopold VI. Zanj je Zadnikar domneval, da je kartuziji priiskrbel mojstre oz. gradbeno delavnico iz širšega dunajskega prostora. Sama me-

¹¹¹ Cf. Dethard von WINTERFELD, *Der Dom in Bamberg. Band 1: Die Baugeschichte bis zur Vollendung im 13. Jahrhundert*, Berlin 1979, pp. 84 ss; Ursula VORWERK, Die Andechs-Meranier und der Neubau des Bamberger Domes, *Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter* (ed. Ursula Vorwerk, Eva Schurr), Mainz am Rhein 1998, pp. 210–213; Achim HUBEL, Manfred SCHULLER, Überlegungen zur frühen Baugeschichte des Bamberger Doms, *Das Münster*, LVI, 2003, 322; Christian DÜMLER, *Der Bamberger Kaiserdom. 1000 Jahre Kunst und Geschichte*, Bamberg 2005, pp. 29–32; Dethard von WINTERFELD, *Der Bamberger Dom: Haus Gottes von Menschenhand gefertigt, Dem Himmel entgegen. 1000 Jahre Kaiserdom Bamberg 1012–2012* (ed. Norbert Jung, Wolfgang F. Reddig), Petersberg 2012, pp. 28–30.

¹¹² VORWERK 1998, cit. n. 111, pp. 209, 213, 214, 215–216, cf. pp. 312–314.

¹¹³ VORWERK 1998, cit. n. 111, pp. 213, 215; cf. Klaus van EICKELS, Die Andechs-Meranier und das Bistum Bamberg, *Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter* (ed. Ursula Vorwerk, Eva Schurr), Mainz am Rhein 1998, p. 153; Eva SCHURR, Die Skulpturen im Bamberger Dom, *Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter* (ed. Ursula Vorwerk, Eva Schurr), Mainz am Rhein 1998, p. 220; HUBEL – SCHULLER 2003, cit. n. 111, pp. 313–314; DÜMLER 2005, cit. n. 111, p. 31.

¹¹⁴ VORWERK 1998, cit. n. 111, pp. 209, 213–214; cf. Ursula VORWERK, Drei Modelle zur Baugeschichte des Bamberger Domneubaus unter Bischof Ekbert, *Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter* (ed. Ursula Vorwerk, Eva Schurr), Mainz am Rhein 1998, p. 352; HUBEL – SCHULLER 2003, cit. n. 111, pp. 313–314, 318, 321, 322; DÜMLER 2005, cit. n. 111, p. 26.

¹¹⁵ VORWERK 1998, cit. n. 111, p. 215; cf. SCHURR 1998, cit. n. 113, p. 219.

¹¹⁶ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 84, 155, 174–175, 178, 215, 221, 227, 255.

nim, da bi Leopold VI. sicer lahko dal pobudo za obok, čeprav se mi zdi najverjetneje, da je bil le eden od zagovornikov obokanja, previdnejši pa moramo biti pri pripisovanju posredovanja ustreznih mojstrov. Kot je razvidno iz ohranjenih arhivskih listin, je Leopold VI. izraz »naš« uporabljal pogosto;¹¹⁷ formulacijo *cenobio nostro*, ki jo je Zadnikar tako poudarjal, bi zato težko vzeli kot dokaz za zagotovitev ustreznih stavbnih mojstrov, saj na podlagi analize preostalih njegovih listin lahko sklepamo, da je to besedo običajno uporabljal za mesta ali stavbe, ki so stala na njegovem ozemlju. Podatek o lastnih stroških nam prav tako ničesar ne pove o tem, kdo je priskrbel stavbenike, marveč le, da je Leopold VI. kot tudi sicer velik podpornik samostanov¹¹⁸ gradnjo jurkloštrske redovne hiše finančno omogočil.¹¹⁹ V visokem srednjem veku je ustanovitelj oz. patron (*fundator/patronus*) neke cerkve, da je upravičil takšen naziv, celo moral izpolniti vsaj enega od treh pogojev: 1. zagotoviti zemljo in sredstva (*fundus, dos*) za izgradnjo cerkve in/ali poskrbeti za njeno izgradnjo (*edificatio*); 2. priskrbeti velik delež za opremo cerkve in bivanje duhovščine (*ditatio*); 3. pomagati pri ponovni postavitvi cerkve za bogoslužje (*reconsecratio*);¹²⁰ v primeru ustanovitve samostana so bile dolžnosti in odgovornosti ustanovitelja še toliko večje.¹²¹ Kljub temu se kaže, da v primeru južnoštajerskih kartuzij in spomenikov babenberške zgodnje gotike ni bilo na delu iste skupine mojstrov. V ohranjenih pisnih virih imamo sicer dokumentiran stik kartuzijanov z avstrijskimi cistercijani. Iz listine, ki jo je avstrijski vojvoda izdal 1211, namreč izvemo, da so bili tega leta pri poravnavi med Leopoldom VI. in salzburškim nadškofom Eberhardom II. med pričami mdr. žič-

¹¹⁷ Cf. e. g. *Urkundenbuch* 1950, cit. n. 79, nr. 161, 169; *Urkundenbuch* 1955, cit. n. 13, nr. 238, 252, 253, 267, 268, 276; Richard PERGER, Herzog Leopold VI. von Österreich und die Stadt Wien, *Wiener Geschichtsblätter*, XXVI, 1971, pp. 276–277.

¹¹⁸ Cf. LECHNER 1996, cit. n. 8, pp. 204–207; MEYTSKY 2009, cit. n. 83, pp. 109–119; Georg SCHEIBELREITER, *Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren*, Wien 2010, pp. 280, 291, 308.

¹¹⁹ V Monzi je dal Friedrich Barbarossa 1158 prav tako na lastne stroške ponovno postaviti čudovito pfalco (*sedemque propriis expensis magnifice reparari precepit*), cf. Günther BINDING, *Der früh- und hochmittelalterliche Bauherr als sapiens architectus*, Darmstadt 1998, pp. 231–232; Günther BINDING, Friedrich Barbarossa als Bauherr *ad regni decorem, Von sacerdotum und regnum. Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter. Festschrift für Egon Boshoff zum 65. Geburtstag* (ed. Franz-Reiner Erkens, Hartmut Wolff), Köln – Weimar – Wien 2002, p. 462.

¹²⁰ Christine SAUER, *Fundatio und Memoria. Stifter und Klostergründer im Bild 1100 bis 1350*, Göttingen 1993, pp. 27–29; cf. Christopher BROOKE, St. Bernard, the patrons and monastic planning, *Cistercian art and architecture in the British isles* (ed. Christopher Norton, David Park), Cambridge 1986, p. 11.

¹²¹ Cf. SAUER 1993, cit. n. 120, p. 29.

14. Casotto, nekdanja *ecclesia minor*, obočna konzola / Casotto, former *ecclesia minor*, vault corbel

ki prior Nikolaj in opata iz Heiligenkreuzu in Lilienfelda.¹²² Ob tej priložnosti bi lahko prišlo do dogovora o posredovanju mojstrov iz spodnjeavstrijskega prostora v Jurklošter, vendar so se tu gradbena dela začela bržkone že pred 1209.¹²³ Poleg tega je verjetneje, da so bili na delu mojstri iz kartuzijanskih (in torej ne cistercijanskih) vrst. To bi potrjevala tudi stavbna plastika, saj konzole, na katere se izteka obok, tipološko ustrezajo konzolam v zgodnjekartuzijanski arhitekturi (sl. 14) in se hkrati razlikujejo od konzol, uporabljenih npr. v obeh imenovanih avstrijskih cistercah. V Heiligenkreuzu križnorebrasti obok pravokotnega profi-

¹²² ZAHN 1879, cit. n. 13, nr. 118; KOS 1928, cit. n. 13, nr. 183; MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 53. O zgodnjih stikih in povezavah naših kartuzij s cistercami v Stični in Kostanjevici na Krki cf. Jože MLINARIČ, *Stiška opatija 1136–1784*, Ljubljana 1995, pp. 74, 94, 118, 119, 306; glej tudi MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 64.

¹²³ Cf. MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 120; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, p. 79. To bi potrjevala tudi kamnita plošča, ki je bila še po drugi svetovni vojni vzdignjena na zahodnem pročelju jurkloštrske graščine, zdaj pa jo hrani laški muzej; napis na njej namreč mdr. sporoča, da je Leopold VI. samostan ustanovil 1208, zaradi česar to letnico kot leto ustanovitve večkrat zasledimo tudi v literaturi, npr. OROŽEN 1881, cit. n. 13, pp. 279, 281–282; GRAUS 1895, cit. n. 54, p. 90; Franc KOVAČIČ, *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*, Maribor 1928, p. 126; ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, pp. 268, 269; OŽINGER 1976, cit. n. 107, p. 287; JELOVŠEK 1983, cit. n. 16, p. 19; RYBÁŘ 1984, cit. n. 2, p. 157; Helga HENSLE-WLASAK, Eine nicht mehr vorhandene Kirche und ihr »schwarzer Patron«. Auf den Spuren des hl. Mauritius in der Steiermark, *Ich hab das selbig paun lassen. Beiträge zur Kunst der Spätgotik in der Steiermark* (ed. Ulrich Becker, Barbara Kaiser, Edgar Lein), Graz 2011, p. 170. Morda je bila v času najstarejše omembe doline, v kateri je bila postavljena kartuzija, kot *Valle sancti Mauricii* 18. marca 1214 (KOS 1928, cit. n. 13, nr. 221; Reiner PUSCHNIG, Zur Geschichte des untersteirischen Klosters Gairach, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, XXXIV, 1941, p. 25; *Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark. Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III* (ed. Hans Pirchegger, Otto Dungere), Graz 1949, nr. 31; Pavle BLAZNIK, *Historična topografija Slovenije. 2: Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500*, 1, Maribor 1986, p. 317), torej s cerkvenim patroninijem, cerkev že zgrajena.

la v glavni ladji, ki se postavlja v čas po 1147 in do 1187,¹²⁴ sloni na konzolnih lizenah in konzolnih stebričkih, v Jurkloštru pa se obočna rebra enakega profila iztekajo na blazinaste naklade, pod katerimi so izklesane spodaj zaobljene kvadraste konzole. Nekoliko mlajša od srednje je prečna ladja v Heiligenkreuzu, ki je bila v gradnji morda v zadnjem desetletju 12. stoletja.¹²⁵ Tu se rebra v kotih južnega kraka iztekajo na blazinaste konzole (sl. 15), v severnem kraku pa najdemo sorodno kombinacijo spodaj zaobljene podaljšane konzole z naklado, na katero se izteka oproga, in ob njej naslon diagonalnega rebra na blazinasto konzolo, ki jo zaključuje koničasti iztek (sl. 16, 17).¹²⁶ Jurkloštrskim so sicer sorodni tudi eno- in večstopenjski zaključki konzolnih lizen v stranskih ladjah, a razlike v izvedbi in načinu oblikovanja profilov kažejo, da neposredne slogovne povezave z jurkloštrsko stavbno plastiko ni.¹²⁷ Razlika v stavbni plastiki, poleg tega pa tudi v potlačenosti oboka, po mojem mnenju govorita proti Stoparjevi tezi, da je cerkev v Jurkloštru povezana z delavnico, ki je sredi 12. stoletja pozidala redovno cerkev v Heiligenkreuzu,¹²⁸ sta pa listinsko izpričana dva mojstra iz Heiligenkreuza, ki sta na začetku 13. stoletja sodelovala pri gradnji cisterce Lilienfeld.¹²⁹ Križni obok s trakastimi rebri je bil v drugi polovici 12. stoletja realiziran v širšem dunajskem prostoru, kar dokazujejo oboki v Marijini cerkvi v Thernbergu (posv. 1147–1165), istočasno zgrajeni rotundi v Scheiblingkirchenu in kripti župnijske cerkve v Lanzenkirchenu pri Neunkirchenu; vsi trije kraji ležijo v tistem delu spodnje Avstrije, ki je od leta 1155 spadala pod Štajersko.¹³⁰ Tudi nobena od

¹²⁴ Cf. Mario SCHWARZ, Heiligenkreuz (NÖ.), Zisterzienserabtei, *Früh- und Hochmittelalter* (ed. Hermann Fillitz), München – New York – Wien 1998 (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, 1), pp. 256–257; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 36–38, 85. THOME 2007, cit. n. 30, pp. 118–119, začetek gradnje postavlja v čas po 1150 in do 1187.

¹²⁵ Cf. THOME 2007, cit. n. 30, p. 119; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 86–87.

¹²⁶ Za Jurklošter ni jasno, če je to originalno stanje.

¹²⁷ Cf. e. g. tudi steber s prstanom in bazo z rahlo potlačenim atiškim profilom ob vhodu v kapiteljsko dvorano cisterce v Zwettlu, ki je sicer soroden služnikom v cerkvi v Špitaliču, vendar pa je kapitelna plastika, ki edina omogoča konkretnjšo slogovno oceno, od špitališke stavbne plastike povsem drugačna in izdaja le skupne, francoske vzore. Sorodno velja za služnike križiščenega kvadrata cerkve v Lilienfeldu, dvostopenjsko oz. stopničasto izpeljavo rebra v konzolo v t. i. starem dormitoriju in konzole v pilaster v kapiteljski dvorani cisterce v Zwettlu.

¹²⁸ STOPAR 2009, cit. n. 34, p. 65.

¹²⁹ O tem cf. Paul TOBNER, *Lilienfeld 1202–1902. Zur Erinnerung an die Feier des 700 jährigen Jubiläums dieses Cistercienserstiftes*, Wien 1902, p. 20; SCHWARZ 1998, cit. n. 33, p. 275; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 90.

¹³⁰ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 38–39; cf. THOME 2007, cit. n. 30, pp. 115–118, 120.

15. Heiligenkreuz, cistercijanska cerkev, južni krak prečne ladje /
Heiligenkreuz, Cistercian church, south section of the transept

imenovanih treh cerkva nima konzol, primerljivih z jurkloštrskimi,¹³¹ prav tako pa tudi ne stavbne plastike, ki bi bila primerljiva s špitališko. To velja tudi za grajsko kapelo v Liechtensteinu, ki ima prav tako enega najstarejših križnih obokov s trakastimi rebri v avstrijskem prostoru in se v starejši literaturi umešča v sredino ali tretjo četrtino 12. stoletja oz. v leta ok. 1165,¹³² v novejši literaturi pa v čas ok. 1130.¹³³ Tipološko enak obok so imele tudi glavna ladja dunajske Schottenkirche (gradnja od 1155, posv. 1200),¹³⁴ kapiteljska dvorana cistercijskega samostana Zwettl (pred 1182), pri gradnji katerega je bil odločilen vpliv Heiligenkreuza,¹³⁵ in klet dvora samostana Heiligenkreuz (Heiligenkreuzerhof) na Dunaju iz časa ok. 1200.¹³⁶ Tudi tukajšnja obočna stavbna plastika ne kaže sorodnosti ne s Špitaličem ne z Jurkloštrom, kar velja tudi za karner v Hartbergu, katerega izgradnjo bi lahko umestili v čas med 1163 in 1201 in se povezuje s

¹³¹ V Thernbergu se rebra iztekajo na služnike s kockastimi kapiteli, v Scheblingkirchenu pa na blazinaste konzole.

¹³² Cf. e. g. Richard Kurt DONIN, Romanische Portale in Niederösterreich, *Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege*, IX, 1915, p. 5; Erich LEHNER, *Burgenkapellen in Niederösterreich*, Wien 1985 (tipkopis doktorske disertacije), pp. 331–338.

¹³³ Še v letu 2014 bo o gradu izšla monografija, ki bo ponudila nekaj novih ugotovitev. Med njimi bo tudi omenjena datacija kapele. Za podatek se zahvaljujem gospodu Leopoldu Faschingu, upravitelju gradu Liechtenstein.

¹³⁴ Mario SCHWARZ, Wien, Benediktinerabtei Unserer Lieben Frau zu den Schotten, *Früh- und Hochmittelalter* (ed. Hermann Fillitz), München – New York – Wien 1998 (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, 1), p. 272; THOME 2007, cit. n. 30, pp. 121–122; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 42–43. Do tal segajoči pilastri in služniki imajo atiške baze z vogalnimi listi in kockaste kapitule s klasičnemu profilu sorodnimi nakladnimi ploščami, cf. Erwin REIDINGER – Peter CSENDES – Helmut FLACHENECKER, Die Schottenkirche in Wien. Lage, Orientierung, Achsknick, Gründungsdatum, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, LXI, 2007, pp. 195–199.

¹³⁵ THOME 2007, cit. n. 30, pp. 117–118; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 39–40. V kapiteljski dvorani se rebra iztekajo na valjaste konzole, služnike, dvakrat stopnjevan pilaster in sredinski steber s čašasto-kubičnimi kapiteli.

¹³⁶ LECHNER 1996, cit. n. 8, p. 271; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 40. Rebna tritravejnega križnega oboka z začetka ali sredine 13. stoletja imajo pravokoten profil s posnetimi robovi. Na čem so slo-nela, zaradi novoveških predelav ni mogoče ugotoviti, Anton KIESLINGER, Romanische Profanbauten in Wien, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, VI, 1952, pp. 84–88; Marina KALTENEGGER – Paul MITCHELL, Zur Baugeschichte des Heiligenkreuzerhofes, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, LVI, 2002, pp. 381–385. Kakšen je bil obok samostanske cerkve Kleinmariazell (v gradnji od 1136), ni jasno (SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 40–41), kar velja tudi za glavno ladjo samostanske cerkve v Klosterneuburgu, cf. Floridus RÖHRIG, *Stift Klosterneuburg und seine Kunstschatze*, St. Pölten – Wien 1984, p. 12; Mario SCHWARZ, Klosterneuburg (NÖ.), Augustiner Chorherren-Stiftskirche, *Früh- und Hochmittelalter* (ed. Hermann Fillitz), München – New York 1998, p. 271; Ulrike SEEGER, Die Klosterneuburger Stiftskirche. Markgraf Leopold III. von Österreich. Eine frühliche Eigenkirche zur Zeit des letzten Salierkaisers, *Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg*, n. s. XVIII, 2002, p. 145; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 32–33. Enako velja tudi za cerkev sv. Štefana na Dunaju iz 12. stoletja, cf. SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 51.

16. Heiligenkreuz, cistercijska cerkev, iztek reber v severozahodnem kotu prečne ladje / Heiligenkreuz, Cistercian church, end of the ribs in the northwest corner of the transept

stavbarnico salzburške stolnice.¹³⁷ V prvi četrtini 13. stoletja¹³⁸ je bil križnorebrasti obok poznan že tudi v slovenskem prostoru, in sicer v geografsko, duhovno in vsesplošno Jurkloštru najbližji Žički kartuziji, in sicer vsaj v Špitaliču, kjer tak obok najdemo v prezbiteriju. Poleg tega pa je bil uveljavljen že tudi širše na južnem Štajerskem, kar dokazuje obok prezbiterija župnijske cerkve v Šmartnem

¹³⁷ Cf. SCHWARZ 2013, cit. n. 3, pp. 79–80; gl. tudi OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 319–320. Prav tako ni primerljiva stavbna plastika srednje ladje frančiškanske cerkve v Salzburgu (rebra se iztekajo na do tal segajoče služnike in pilastre) iz časa kmalu po 1167 (SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 68; repr. pri Rudolf KOCH, Salzburg, Franziskanerkirche, *Früh- und Hochmittelalter* (ed. Hermann Fillitz), München – New York 1998, pp. 239–240). Cf. e. g. tudi ostanke oboka kapele gradu Rauhenstein, ki se umešča v čas med 1180 in 1220, najpozneje 1230, Daniel BINDER, *Burgruine Rauhenstein*, Wien 2003 (tipkopis diplomske naloge), pp. 64–66, 113–117.

¹³⁸ Za datacijo oboka v Jurkloštru cf. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, pp. 78, 79; HÖFLER 2010, cit. n. 55, p. 354.

na Pohorju,¹³⁹ morebiti pa tudi že cerkve sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu in sv. Egidija v Zidanem Mostu,¹⁴⁰ iz česar sledi, da je bilo v južnoštajerskem prostoru tedaj več skupin stavbenikov, ki so bili sposobni realizirati križnorebrasti obok, ki v prvi četrtini 13. stoletja v Jurklostru ni bil »v našem prostoru popolna novost«¹⁴¹ in ga torej ni kot »novost v našem takratnem graditeljstvu posredoval k nam /.../ Leopold VI. iz dunajskega kulturnega prostora /.../«. ¹⁴²

Iz zgodovine cistercijanskega reda je znano, da je pomemben del stavbenikov prihajal iz vrst menihov in konverzov, kar je razumljivo tako z ekonomskega kakor duhovnega vidika (Moli in delaj!), hkrati pa je pripomoglo k zelenemu čim manjšemu številu kontaktov z zunanjim svetom, njihove samostane pa so gradili tudi zunanji, najeti laični mojstri,¹⁴³ o katerih so razpravljali tudi na generalnih kapitljih.¹⁴⁴ V cisterci Clairmarais (Pas-de-Calais) je npr. v času intenzivne gradnje ok. 1150 opat za delo najemal laične brate, hkrati pa po samostanih cistercijanskega reda zbiral vse, ki so bili izkušeni v umetnosti gradnje, sorodni primeri pa so po-

¹³⁹ Datacijo omogočajo poslikave prezbiterija; cf. Janez BALAŽIČ, Prvi izsledki o poslikavi prezbiterija župnijske cerkve v Šmartnem na Pohorju, »*Hodil po zemlji sem naši ...*« (ed. Alenka Klemenc), Ljubljana 2001, pp. 139–157; Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji, IV. Vzhodna Slovenija*, Ljubljana 2004, pp. 216–221; Mija OTER GORENČIČ, *Romanska in zgodnjegotska arhitekturna plastika na Slovenskem*, Ljubljana 2007 (tipkopis doktorske disertacije), str. 517–521 (z nadaljnjo literaturo); Ferdinand ŠERBELJ, Mejniki daljne preteklost med Pohorjem in Bočem, *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, 3 (ed. Stanislav Gradišnik), Slovenska Bistrica 2009, pp. 41–75.

¹⁴⁰ Cf. n. 168.

¹⁴¹ ZADNIKAR 1982, cit. n. 14, p. 115; cf. ZADNIKAR 1959, cit. n. 14, p. 221; ZADNIKAR 1976, cit. n. 15, p. 509.

¹⁴² ZADNIKAR 1972, cit. n. 4, str. 274.

¹⁴³ Cf. e. g. Peter J. FERGUSSON, The builders of Cistercian monasteries in twelfth century England, *Studies in Cistercian Art and Architecture* (ed. Meredith Parsons Lilich), Kalamazoo, Michigan 1984, pp. 15, 16, 24; Carola JÄGGI, Ordensarchitektur als Kommunikation von Ordnung, *Die Ordnung der Kommunikation und die Kommunikation der Ordnungen, 1. Netzwerke: Klöster und Orden im Europa des 12. und 13. Jahrhunderts* (ed. Cristina Andenna, Klaus Herbers), 2012, pp. 211 ss. V 13. stoletju se je število konverzov močno znižalo, cf. Michael TOEPFER, *Die Konversen der Zisterzienser. Untersuchungen über ihren Beitrag zur mittelalterlichen Blüte des Ordens*, Berlin 1983, pp. 60–62; Jens RÜFFER, *Orbis Cisterciensis. Zur Geschichte der monastischen ästhetischen Kultur im 12. Jahrhundert*, Berlin 1999, p. 406. Nekateri laiki so se v stavbni umetnosti izučili prav pri cistercijanih in nato pridobljeno znanje s pridom uporabili še pri gradnji neredovnih sakralnih in profanih objektov. Redu pripadajoči mojstri so imeli pri gradnji najverjetneje neke vrste nadzorno vlogo, cf. Ernst BADSTÜBNER, *Kirchen der Mönche. Die Baukunst der Reformorden im Mittelalter*, Wien 1981, p. 209; Wolfgang BICKEL, Die Kunst der Cistercienser, *Die Cistercienser. Geschichte, Geist, Kunst* (ed. Ambrosius Schneider, Adam Wienand, Wolfgang Bickel, Ernst Coester), Köln 1986, p. 277; Matthias UNTERMANN, *Forma ordinis. Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser*, Berlin 2001, pp. 218, 220–223.

¹⁴⁴ FERGUSSON 1984, cit. n. 143, p. 16.

17. Jurklošter, nekdanja kartuzijanska cerkev, iztek reber v severovzhodnem kotu ladje / Jurklošter, former charterhouse church, end of the ribs in the northeast corner of the nave

znani tudi od drugod.¹⁴⁵ Da bi preprečili delovanje cistercijanskih stavbnih mojstrov izven reda, je generalni kapitelj leta 1157 sprejel sklep, da tako menihi kakor tudi konverzi lahko delajo samo v svojih in drugih cistercijanskih samostanih, ne pa tudi izven reda.¹⁴⁶ Vse večja kompleksnost in velikost novih cisterc od ok. 1170 dalje sta zahtevali določeno stopnjo profesionalizma, kar je prispevalo k večji udeležbi laičnih mojstrov.¹⁴⁷ Klesanje kamnitih kvadrov, izdelava preprostih profilov

¹⁴⁵ FERGUSON 1984, cit. n. 143, p. 22. Cf. Ambrosius SCHNEIDER, *Die Geschichte der Cistercienser, Die Cistercienser. Geschichte, Geist, Kunst* (ed. Ambrosius Schneider, Adam Wienand, Wolfgang Bickel, Ernst Coester), Köln 1986, p. 51; Ambrosius SCHNEIDER, *Der Baubetrieb der Cistercienser, Die Cistercienser. Geschichte, Geist, Kunst* (ed. Ambrosius Schneider, Adam Wienand, Wolfgang Bickel, Ernst Coester), Köln 1986, pp. 54–56; UNTERMANN 2001, cit. n. 143, pp. 208, 218–227.

¹⁴⁶ FERGUSON 1984, cit. n. 143, p. 22; cf. SCHNEIDER 1986, cit. n. 145, p. 55; UNTERMANN 2001, cit. n. 143, p. 226.

¹⁴⁷ Cf. FERGUSON 1984, cit. n. 143, pp. 23, 25.a

ostenij in preprostih obokov pri nezahtevnih velikostih cerkva ter teptanje ilovnatih tal pa so bili v nasprotju z izvedbo večbarvnih žganih tlakov, bogato profiliranih ostenij, oken s krogovičji in z obvladovanjem statike obokov večjih razponov pri istočasno reducirani debelini zidov za večino obrtno slabše izobraženih menihov in neizučene vendarle še vedno obvladljivi.¹⁴⁸ Da je red na začetku 13. stoletja še vedno skrbel in nadziral gradnje svojih samostanov, poznamo tudi iz avstrijskega prostora. V Lilienfeldu sta tako leta 1205 gradbišče po naročilu cistercijanskega generalnega kapitlja obiskala opata Salema in Vetrinja,¹⁴⁹ prav za ta samostan pa je dokazana tudi prisotnost cistercijanskih stavbnih mojstrov. Opat Marquard iz Heiligenkreuza je namreč v Lilienfeld ob začetku gradnje kot stavbna mojstra poslal meniha Gebharda in konverza Gerolda.¹⁵⁰ Prvi stavbeniki so v Lilienfeld prišli torej iz Heiligenkreuza.¹⁵¹ Načrtovalci prve stavbne faze samostanske cerkve v Lilienfeldu so bili francoski stavbeniki iz cistercijanskega reda,¹⁵² prav tako so tudi drugo fazo cerkve v Lilienfeldu realizirali v cistercijanski umetnosti izobraženi in z zgodnjegotskimi formami dobro seznanjeni mojstri.¹⁵³ Strinjati se je torej mogoče z ugotovitvijo, da so bile v avstrijskem prostoru odločilni faktor za postopno novo arhitekturno usmeritev okoli 1200 tesne vezi Babenberžanov s cistercijanskim(!) redom,¹⁵⁴ ni pa mogoče potrditi, da so v prvi fazi gradnje v Lilienfeldu s cistercijanskimi stavbeniki sodelovali tudi mojstri, ki so bili na delu v Jurkloštru. Mario Schwarz namreč piše, da prisotnost mojstrov drugega porekla, ki jih je imel Leopold VI. na razpolago, mdr. potrjuje tudi podobnost zašiljenega oboka s trakastimi rebri v prečni ladji z rebri v Jurkloštru.¹⁵⁵ Poleg že omenjene razlike v stavbni plastiki proti temu govorita tudi datacija, saj v času ustanovitve Lilienfelda v Jurkloštru (druge) kartuzije sploh še ni bilo,¹⁵⁶ in sama izvedba, saj v južnem kraku

¹⁴⁸ RÜFFER 1999, cit. n. 143, pp. 405–406.

¹⁴⁹ Cf. SEEGER 1997, cit. n. 20, p. 49; BLEICHER 2002, cit. n. 61, p. 193. NICOLAI 1988, cit. n. 84, p. 24 (n. 6), začetek gradnje postavlja »1202 oz. 1206«; sorodno BLEICHER 2002, cit. n. 60, p. 95 (ok. 1202/1206); SEEGER 1997, cit. n. 20, p. 50, pa začetek gradnje umešča med 1206 in 1209.

¹⁵⁰ TOBNER 1902, cit. n. 129, p. 20; cf. SEEGER 1997, cit. n. 20, p. 92; SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 90.

¹⁵¹ BLEICHER 2002, cit. n. 60, pp. 99, 101, 108.

¹⁵² SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 93.

¹⁵³ BLEICHER 2002, cit. n. 61, pp. 197–198, 211; cf. NICOLAI 1988, cit. n. 84, p. 32; BLEICHER 2002, cit. n. 60, p. 119.

¹⁵⁴ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 85.

¹⁵⁵ SCHWARZ 2013, cit. n. 3, p. 94.

¹⁵⁶ Soroden datacijski problem pri WAGNER-RIEGER 1967, cit. n. 20, p. 334; in GOLOB 2001, cit. n. 16, p. 66.

18. Lilienfeld, cistercijska cerkev,
obok v južnem kraku prečne ladje /
Lilienfeld, Cistercian church, vault
in the south section of the transept

prečne ladje, ki kaže določeno negotovost in nerazumevanje zgodnjegotskega načina gradnje,¹⁵⁷ obok v nasprotju z Jurkloštrom sestavljajo tri neenakomerne traveje s križnorebrastimi oboki pravokotnega profila in brez vmesnih oprog, delilni loki pa imajo paličast profil in v steno poniknejo visoko nad nakladno ploščo (sl. 18), medtem ko imajo v Jurkloštru pravokoten profil in nad naklado organsko preidejo v rebro.

Sodeč po kvaliteti izvedbe oboka in stavbni plastiki, so bili v Jurkloštru na delu mojstri iz vrst (francoskih) kartuzijanskih menihov ali konverzov ali za kartuzijane delujoči stavbeniki, ki bi lahko prišli ob drugi ustanovitvi. Sorodno so bili namreč tako kot v cistercijskih samostanih tudi v kartuzijanskih na delu tako posame-

¹⁵⁷ Cf. SEEGER 1997, cit. n. 20, p. 22; BLEICHER 2002, cit. n. 61, pp. 197–198, 211; BLEICHER 2002, cit. n. 60, pp. 99–100.

zni redovni hiši pripadajoči posamezniki kakor tudi zunanji mojstri.¹⁵⁸ Kartuzijani so sicer, čeprav so bili povsem usmerjeni v samoto, vendarle imeli tudi stike tako z menihi in priorji drugih kartuzijanskih samostanov, in sicer prek njihovega prehajanja med različnimi kartuzijami (nemalokrat prav zaradi posedovanja različnih obrtniških znanj),¹⁵⁹ kakor tudi z ljudmi izven reda, mdr. s škofi, še zlasti če so bili ti tudi sami (nekdanji) menihi,¹⁶⁰ s posvetnimi in klerikalnimi imenitniki ali povsem običajnimi ljudmi.¹⁶¹ V našem kontekstu je potrebno omeniti, da je bilo v srednjem veku možno tudi prehajanje iz manj strožjih redov h kartuzijanom, vendar so ti le izjemoma sprejemali ravno cistercijane pa tudi premonstratence,¹⁶² pa čeprav je med redoma sicer vladal harmoničen odnos, ki se je kazal tako v konkretni gostoljubnosti kot v duhovnosti (medsebojna molitev idr.).¹⁶³ Leta 1195 je bilo na cistercijanskem generalnem kapitlju sprejeto, da brez dovoljenja kartuzijanov v red ne smejo sprejeti nobenega njihovega redovnika.¹⁶⁴ Prav tako je bilo le v izjemnih primerih kartuzijanom dovoljeno prestopiti v drug meniški red.¹⁶⁵ Prehajanje med cistercijani in kartuzijani je bilo zaradi enakega nivoja observance vedno problematično.¹⁶⁶

Ustavimo se še pri vprašanju, ali bi bil obok v jurkloštrski cerkvi, katere originalni monumentalni vtis je danes okrnjen zaradi nasutih tal in skrajšanega vzhodnega

¹⁵⁸ Cf. ANIEL 1983, cit. n. 12, p. 26.

¹⁵⁹ O mobilnosti kartuzijanov cf. Gerhard JARITZ, Kartäuser und »internationale« Kommunikation (mit besonderer Berücksichtigung des mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Österreich), *Die Ausbreitung kartäusischen Lebens und Geistes im Mittelalter*, 2 (ed. James Hogg), Salzburg 1991, pp. 11–32; Meta NIEDERKORN-BRUCK, Die Kartause als Ort der Begegnung verschiedener Nationen. Eine Untersuchung zur Internationalität der Kartäuser am Beispiel der Kartause Aggsbach, *Die Kartäuser und die Künste ihrer Zeit*, 1 (ed. James Hogg), Salzburg 2001, pp. 5–13.

¹⁶⁰ Cf. e. g. H. E. J. COWDREY, The Carthusians and their contemporary world: the evidence of twelfth-century bishops' *Vitae*, *Die Kartäuser und ihre Welt. Kontakte und gegenseitige Einflüsse*, 1 (ed. James Hogg), Salzburg 1993 (Analecta cartusiana, 62), pp. 26–43.

¹⁶¹ Cf. e. g. COWDREY 1993, cit. n. 160, p. 31.

¹⁶² NIEDERKORN-BRUCK 2001, cit. n. 159, pp. 7, 10.

¹⁶³ Hermann Josef ROTH, Beziehungen zwischen Kartäusern und Zisterziensern, *Die Kartäuser in Österreich* (ed. James Hogg), Salzburg 1980 (Analecta cartusiana, 83), pp. 9–10, 12. Dober vpogled v komunikacijo med samostanskimi hišami, med redovi ter med menihi in zunajsamostanskim svetom nudi večina prispevkov v publikaciji *Die Ordnung der Kommunikation und die Kommunikation der Ordnungen, 1. Netzwerke: Klöster und Orden im Europa des 12. und 13. Jahrhunderts* (ed. Cristina Andenna, Klaus Herbers), 2012.

¹⁶⁴ ROTH 1980, cit. n. 163, p. 10.

¹⁶⁵ NIEDERKORN-BRUCK 2001, cit. n. 159, p. 10.

¹⁶⁶ ROTH 1980, cit. n. 163, pp. 10–11.

dela, lahko še prvotni.¹⁶⁷ To bi pomenilo, da bi bil v gradnji približno istočasno kot zgornja žička cerkev, kjer pa najdemo tudi zunanje opornike, sledu o oboku pa ni, kar ničesar ne izključuje, saj bi se lahko v Jurkloštru odločili za relativno pogost, a v slovenskem prostoru tedaj vendar napreden križnorebrast obok brez opornikov, v Žički kartuziji pa zaradi njene pomembne vloge v zgodovini kartuzijskega reda za še naprednejšo izvedbo z zunanjimi oporniki. Starejši dataciji bi v prid govorila tudi cerkev sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, ki naj bi jo leta 1208 prav tako ustanovil Leopold VI. Če je iz tega časa ohranjen obok v prezbiteriju, lahko ob primerjavi z Jurkloštrom ugotovimo, da ima naprednejšo, in sicer križno zasnovano z rahlo posnetimi robovi reber kvadratnega prereza, ki ob vogalih zašiljeno prehajajo v steno brez konzol, enako kot rebro ob prvotnem slavoloku v Jurkloštru; na obeh lokacijah najdemo tudi delilne loke.¹⁶⁸ Ti so tudi v župnijski cerkvi v Laškem, ki jo z loško cerkvijo povezujeta enaka profilacija reber in enaka rozeta.¹⁶⁹ Med arhivskimi viri, ki bi nam bili v pomoč pri vprašanju datacije jurkloštrskega oboka, se lahko opremo na zapis *et sic pene annihilata est et destructa*, ki se ob morebitnem obstoju zidane cerkve s križnorebrastim obokom ob drugi ustanovitvi ne zdi povsem primeren, čeprav se te besede nanašajo na celoten samostan. Proti tezi,

¹⁶⁷ Cf. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 12, p. 83.

¹⁶⁸ O cerkvi sv. Helene cf. Carl HAAS, Bereisung des Herzogthumes Steiermark, *Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark*, VII, 1857, p. 216; PETSCHNIG 1865, cit. n. 54, p. 199; OROŽEN 1881, cit. n. 13, pp. 426–427, 433–437; JANISCH 1885, cit. n. 104, pp. 1469–1470; France STELE, Umetnost in Slovenci, *Dom in svet*, 1923, p. 184; KOVAČIČ 1928, cit. n. 123, p. 244; Viktor STELSKA, Romanske cerkve na Slovenskem, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XVI, 1939/1940, p. 87; GREGORIČ 1951, cit. n. 10, p. 20; ZADNIKAR 1955, cit. n. 15, p. 68; ZADNIKAR 1959, cit. n. 4, pp. 217–219; ZADNIKAR 1959, cit. n. 14, pp. 214, 216, 217, 227, 228, 231; ZADNIKAR 1970, cit. n. 4, pp. XXIX, XXXI, LXXVII; Ivan STOPAR, Konservatorska poročila. Loka pri Zidanem Mostu, *Varstvo spomenikov*, XVII–XIX/2, 1975, pp. 168–169; OŽINGER 1976, cit. n. 107, pp. 281, 283; RYBÁŘ 1976, cit. n. 16, p. 223; ZADNIKAR 1976, cit. n. 15, p. 509; Ivan STOPAR, K problematiki t. i. »laške skupine«, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. XVII, 1981, pp. 20–21, 27–28, 29; Ivan STOPAR, Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih. Loka, *Varstvo spomenikov*, XXIV, 1982, p. 224; ZADNIKAR 1982, cit. n. 14, pp. 302–304; HÖFLER 2004, cit. n. 139, pp. 128–130; OTER GORENČIČ 2007, cit. n. 139, pp. 313–316; France M. DOLINAR, Župnija sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, Sakralne stavbe v župniji sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, *Obsavska stoletja* (ed. Oskar Zoran Zelič), Novo mesto 2008, p. 121; Oskar Zoran Zelič, Sakralne stavbe v župniji sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, *Obsavska stoletja* (ed. Oskar Zoran Zelič), Novo mesto 2008, pp. 221–238; Janez HÖFLER, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*, Ljubljana 2013, pp. 350–351. Križnorebrasto naj bi bilo obokano tudi pritličje vzhodnega zvonika cerkve sv. Egidija v Zidanem Mostu, katere nastanek naj bi bil tudi povezan z Leopoldom VI., cf. OROŽEN 1881, cit. n. 13, pp. 413–422; ZADNIKAR 1955, cit. n. 15, pp. 68, 99–100, 102; ZADNIKAR 1959, cit. n. 4, pp. 203–205; ZADNIKAR 1959, cit. n. 14, p. 228; RYBÁŘ 1976, cit. n. 16, pp. 217, 222, 223; ZADNIKAR 1976, cit. n. 15, p. 509; ZADNIKAR 1982, cit. n. 14, pp. 395–397; Alojz REBULA, Kronika župnije sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, *Obsavska stoletja* (ed. Oskar Zoran Zelič), Novo mesto 2008, p. 155; HÖFLER 2013, cit. n. 168, pp. 351–353.

¹⁶⁹ Cf. OTER GORENČIČ 2007, cit. n. 139, p. 315.

da bi bil obok še prvoten, bi govorilo predvsem razmerje med širino ladje in višino oboka. Po opravljenih meritvah se je namreč pokazalo, da je obok v Jurkloštru bolj potlačen kot v Špitaliču in Lilienfeldu,¹⁷⁰ kar pomeni, da je njegova realizacija v času po drugi ustanovitvi vendarle najverjetnejša.

Viri ilustracij: Andreas Gamerith (3), po starejši literaturi (15, 16 [Thome 2007, cit. n. 30], ostalo avtorica.

¹⁷⁰ Razmerja med širino ladje in višino oboka, ki sem jih izmerila januarja 2014, so v Špitaliču (prezbiterij) 1,28, v Lilienfeldu (južni krak prečne ladje) 1,27 in v Jurkloštru 1,55.

The Lower Styria Charterhouses and Early Gothic Monuments of the Babenbergs

SUMMARY

In the High Middle Ages, two charterhouses were built in Lower Styria. The first was Žiče Charterhouse (probably founded in 1151), followed by Jurklošter Charterhouse (founded between 1167 and 1174, disbanded in 1199, and re-established in 1209). The *ecclesia maior* and *ecclesia minor* of Žiče Charterhouse and *ecclesia maior* in Jurklošter have been related to the Early Gothic monuments of the Babenbergs on several occasions. In the article, the author reviews the following theses from the literature: Žiče Charterhouse has the oldest surviving buttresses and crocket capitals in Central Europe; Žiče Charterhouse is exceptionally important for the emergence of the Early Gothic art of the Babenbergs; through the Prior of Žiče, Leopold VI of Babenberg came into contact with the French builders who later realised his commissions in Austria; following the intervention of Leopold VI, the church of Jurklošter Charterhouse was built by a workshop from the broader Viennese area.

The buttresses in the Romanesque cloister of the Cistercian monastery in Stična, also the work of French builders, were contemporaneous or even prior to those in the upper church of Žiče Charterhouse, but neither in the Stična cloister nor in the Žiče upper church are there any signs of a corresponding vault. The explanation in the first case is that a vault had been planned, but not built in the Romanesque phase, while opinions on the existence of the vault in the Žiče *ecclesia maior* in the 12th century are divided. Thus the oldest preserved and therefore incontestable example of a (ribbed) vault with buttresses in Slovenia is the Žiče *ecclesia minor*, which is dating to various times in the literature, ranging from around 1190 or 1192 to around 1200. Regardless of the dating, it seems unlikely that after 1202 the same builders worked on the monasteries at Lilienfeld and Zwettel, since the discrepancies in the architectural design and the details of architectural sculpture are (too) great.

It is also not possible to confirm with certainty that the oldest crocket capitals in Central Europe are in Špitalič. Due to the divided opinions on the dating, we cannot claim that these capitals were definitely carved before those in Austria. However, a detailed comparison of the Špitalič capitals and the crocket capitals of the Early Gothic monuments of the Babenbergs shows that there are no close stylistic parallels between them.

Contrary to the supposition in the literature that the masters who worked on Žiče Charterhouse later worked for Leopold VI in Austria, although not also at Jurklošter Charterhouse, the author suggests that the stylistic characteristics of the Early Gothic monuments of the Babenbergs are sufficiently different from the architecture and sculpture of both Žiče churches, yet also similarly 'French', to allow for the conjecture that Leopold VI found the builders for his Austrian projects through other channels, and that several groups of French masters worked in South Styria and Lower Austria

simultaneously. The Austrian and Styrian Duke was in contact not only with France through the Carthusians, but also established a close connection with the country through the Cistercians and on his own journey to the South of France in 1212. Also crucial in this matter were his ties with the imperial court and, last but not least, the Andechs-Meran dynasty.

Regarding Jurklošter Charterhouse, the author believes that the church from after the first foundation of the charterhouse was already built out of masonry and was merely vaulted when it was re-established. The proposal for a vault might have come from Nicholas, Prior of Žiče monastery, which was the mother house of the Jurklošter monastery, or from Leopold VI as the second founder of the monastery, or even from Egbert Andechs, whose connections with the Jurklošter Charterhouse have been analysed in recent studies. Judging from the quality of the vault and the architectural sculpture, the work in Jurklošter can be attributed to masters coming from the ranks of (French) Carthusian monks and lay monks or builders working for the Carthusians who might have come after re-establishment. Support for this argument can be found in the architectural sculpture, because the corbels typologically correspond to the corbels in early Carthusian architecture and differ from those used in Austrian Cistercian monasteries. Because of the differences in the architectural sculpture, and the realisation of the vault, the author does not agree with the older thesis that the Jurklošter church is related to the workshop that built the monastic church in Heiligenkreuz in the mid-12th century. After all, in the first quarter of the 13th century, the ribbed vault was known not only in the wider Viennese region, but also in Slovenia, in the geographically, spiritually and generally closest charterhouse to Jurklošter, at Žiče, at least in Špitalič, where a vault with ribs of the same profile can be found in the presbytery. In addition, it was already established in the broader area, in South Styria, as evidenced by the presbytery vault of the parish church in Šmartno na Pohorju, and perhaps also the churches of St. Helen in Loka pri Zidanem Mostu and St. Giles in Zidani Most, which implies several groups of builders working in South Styria were capable of constructing a ribbed vault.

Translated by Maja Lovrenov